

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Markéta Koropecká

MEZINÁRODNÍ MIGRACE A GENDER
INTERNATIONAL MIGRATION AND GENDER

Bakalářská práce

Praha 2010

Vedoucí bakalářské práce: RNDr. Eva Janská, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že předkládanou bakalářskou práci s názvem „Gender migrace“ jsem vypracovala samostatně a využila jsem pouze zdroje uvedené v příloženém seznamu literatury a internetových zdrojů.

V Praze 23 . 8. 2010

.....

Markéta Koropecká

Poděkování

Touto cestou bych ráda poděkovala vedoucí bakalářské práce RNDr. Evě Janské, Ph.D. za pomoc při zpracovávání práce, cenné rady a čas, který mi věnovala. Dále bych ráda poděkovala PhDr. Jiřině Šiklové, CSc. za ochotnou pomoc při získávání dat.

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá vztahem mezinárodní migrace a genderu. Gender, jako společensky, nikoli biologicky definované pohlaví jedince, má zásadní vliv na celý migrační proces. Statistická šetření a odborné studie dokazují, že ženy činí v závislosti na světovém regionu přibližně polovinu všech mezinárodních migrantů a pohybují se v rámci všech druhů (vytváření a slučování rodin, pracovní, nelegální a nucená migrace) mezinárodní migrace. Ženy tvoří společně s dětmi nejohroženější skupinu migrantů, jsou často vystaveny diskriminaci, psychickému a fyzickému násilí, které jim hrozí ve všech fázích migrace. Pro řešení těchto problémů je nutné, aby výzkumy věnovaly dostatečnou pozornost specifickým potřebám obou pohlaví a problémům, kterým musí čelit. Potom je možné účinněji přizpůsobit migrační politiku a činnost různých nevládních organizací, které přicházejí s migranty do kontaktu. Proto je třeba nadále se zabývat vztahem migrace a genderu a doplňovat mezery v genderově senzitivních výzkumech.

Klíčová slova: *gender, genderově senzitivní výzkum, žena, mezinárodní migrace*

Abstract

My bachelor thesis explores the connection between international migration and gender. Gender, defined as a social, not a biological term, has a huge impact on the migration process. Statistics and expert studies that have been gender sensitive since 1970s demonstrate that women form half of the amount of the international migrants depending on the world region and representing a wide range of the kinds of international migration: family formation and reunification, labour migration, illegal and forced migration. Women and children represent the most threatened group of migrants; in various phases of their migration they often face discrimination, and emotional and physical abuse. To give a solution to these problems it is necessary for the STUDIES to pay more attention to the specific needs of both genders and the problems they both have to face. It is then possible to adjust the politics of migration and the activity of various non-governmental organizations which deal with the migrants more efficiently. Therefore, it is necessary to develop the studies of the connection between migration and gender further, and fill in gaps in gender sensitive studies.

Key words: *gender, gender-sensitive research, women, international migration*

Obsah

Seznam tabulek	6
Seznam grafů	6
1 ÚVOD	7
1.1 Cíle práce	8
1.2 Struktura a metody práce	8
2 GENDER	10
2.1 Feminismus a Gender studies	12
2.2 Gender v různých vědeckých disciplínách	14
2.2.1 Gender v psychologii	14
2.2.2 Gender v sociologii	15
2.2.3 Gender v geografii	16
3 GENDER A MEZINÁRODNÍ MIGRACE.....	17
4 GENDER A JEDNOTLIVÉ DRUHY MEZINÁRODNÍ MIGRACE	21
4.1 Vytváření a sjednocování rodin	21
4.2 Gender a pracovní migrace	23
4.2.1 Pracovní migrace v Asii.....	28
4.3 Gender a nelegální migrace	29
4.4 Nucená migrace	32
4.5 Změna genderových rolí a vztahu mezi mužem a ženou.....	40
4.6 Shrnutí.....	42
5 MIGRACE MUŽŮ A ŽEN V GLOBÁLNÍM POHLEDU (ANALÝZA STATISTICKÝCH DAT).....	45
6 ZÁVĚR	48
7 SEZNAM LITERATURY	50
Internetové zdroje	54

Seznam tabulek

Tabulka 1: Podíl žen na mezinárodní migraci podle makroregionů v letech 1960 až 2010 v %

Seznam grafů

Graf 1: Odhadovaný počet mezinárodních migrantů dle pohlaví ve světě (1960 – 2010)

Graf 2: Podíl žen na mezinárodní migraci ve světě v méně rozvinutých a rozvinutých regionech v letech 1960 až 2010

1 ÚVOD

Gender (jinak pohlaví jedince, bráno ze společenského, ne z biologického hlediska) je jedním z hlavních faktorů ovlivňující strukturu moderních společností a život jejich členů. Každá společnost má totiž vlastní představu o tom, co se očekává od mužů a co od žen, a přisuzuje jim odlišné normy a vzorce chování. Toto společensky definované očekávání se nazývá genderová role. Přesto se stala genderová problematika předmětem odborných prací sociálně vědních oborů, včetně sociální geografie, teprve v 70. letech 20. století.

Ve stejné době se gender začal objevovat i v rámci studií mezinárodní migrace. Mezinárodní migrace dávno svojí důležitostí překonala vnitřní migraci a stala se podle Organizace spojených národů (dále jen OSN) jedním z hlavních globálních problémů lidstva (Drbohlav 2008). V roce 2010 dosáhl podle odhadů OSN počet mezinárodních migrantů prakticky 214 milionů a toto číslo se neustále zvyšuje. Z tohoto množství je asi 49 % (105 milionů) tvořeno ženami (<http://esa.un.org/migration/>). Pro co nejlepší pochopení mezinárodní migrace, které je nezbytné k řešení konkrétních problémů, je potřeba pohlížet na celý proces co nejkomplexněji a uvědomit si, že gender má zásadní vliv na všechny fáze migrace.

Genderové role a vztahy v zemi původu mají podstatný vliv na to, kdo, kam a jestli vůbec bude migrovat. V patriarchálních společnostech v dřívějších dobách byly běžně přijímány role muže živitele rodiny a ženy pečovatelky o domácnost. Synonymem pro migranta se stal muž migrující za lepší práci. Pokud migrovaly i ženy, byly považovány pouze za pasivní doprovod muže, častěji ale byly považovány spíše za tu část lidstva, která nemigruje vůbec. Z tohoto důvodu byly vynechávány ze statistických šetření zabývajících se mezinárodním pohybem. V průběhu 20. století došlo k zásadním událostem (světové války, hospodářské krize apod.), které změnily vztahy mezi muži a ženami ve společnosti. První genderově senzitivní výzkumy a statistiky týkající se mezinárodní migrace se začaly objevovat v 70. letech 20. století a přinesly řadu zajímavých zjištění. Podle odhadů OSN již od 60. let tvoří ženy prakticky polovinu všech migrantů na světě a odborné studie dokazují aktivní účast v migračních tocích.

Nicméně role muže a ženy typické pro patriarchální společnost mají své pevné kořeny dosud i v řadě vyspělých západních zemí, a bylo by tedy chybou považovat téma genderu v mezinárodní migraci za dostatečně prozkoumané. Opak je pravdou. Porozumění odlišným zkušenostem, problémům a potřebám mužů a žen v procesu migrace není stále

ani zdaleka uspokojivé. Jedním z důvodů výběru tématu bakalářské práce je snaha přispět k zlepšení poznatků v této oblasti.

I když nelze vztáhnout gender a s ním související vlastnosti jen na jedno pohlaví, bude tato bakalářská práce zaměřena primárně na ženy a jejich specifické zkušenosti s mezinárodní migrací.

1.1 Cíle práce

Hlavním cílem předkládané bakalářské práce je ukázat, jak důležité je uvažovat gender ve studiu migrace. Práce se bude soustředit na mezinárodní migraci a její druhy¹ (vytváření a sjednocování rodin, pracovní, nucená a nelegální migrace). S pomocí dostupné literatury se pokusí popsat, jakým způsobem gender ovlivňuje všechny fáze migračního procesu a jak naopak může ovlivnit migrační pohyb konceptu genderu.

Pozornost bude také zaměřena na pojetí genderu v různých vědních oborech a na změny v přístupu ke genderové problematice ve výzkumech a teoriích mezinárodní migrace. Dále bude pomocí statistických dat přiblížena základní struktura migračních toků ve světě podle pohlaví migrantů.

Cíle práce jsou následující:

- Definovat pojem gender a jeho pojetí v různých vědních disciplínách s důrazem na pojetí v geografii.
- Popsat, jakým způsobem se vzájemně ovlivňuje gender a proces mezinárodní migrace.
- Zhodnotit vliv genderu v jednotlivých druzích mezinárodní migrace.
- Analyzovat statistická data týkající se migrantů a přiblížit demografickou strukturu (se zaměřením na pohlaví) migračních toků ve světě.

1.2 Struktura a metody práce

Bakalářská práce je v podstatě členěna do tří částí. V první části je vymezen pro tuto práci klíčový termín gender a další pojmy s ním související. Dále je zkoumáno pojetí

¹ Dělení mezinárodní migrace na jednotlivé druhy bylo převzato z přednášek pana docenta Drbohlava (Drbohlav 2008). Stejným způsobem dělí mezinárodní migraci i další autoři, např. F. S. Martin (Martin 2004).

genderu v různých sociálně vědních oborech, včetně geografie. Větší důraz je kladen na vývoj vztahu genderu a mezinárodní migrace od konce 19. století do současné doby.

Druhá část je věnována vztahu genderu a jednotlivých druhů mezinárodní migrace. Za druhy mezinárodní migrace je považováno vytváření a slučování rodin, pracovní migrace, nucená migrace (uprchlictví) a nelegální migrace (smuggling a trafficking).

Třetí část bude analyzovat statistická data věnující se mezinárodní migraci z aspektu gender, a to v rámci celého světa.

V prvních dvou částech je čerpáno z odborné literatury, především z prací zabývajících se řešenou tematikou, z případových studií a z příruček vydávaných mezinárodními organizacemi. Ve třetí části jsou analyzovány odhady Organizace spojených národů za roky 1960 až 2010, které jsou publikované na internetu.

2 GENDER

V této kapitole bych se chtěla pokusit o vymezení konceptu gender a s ním souvisejících termínů. Jedná se o poměrně komplikovaný pojem, který je obzvlášť v posledních letech předmětem řady studií a odvětví sociálně vědních oborů.

Slovo gender se do češtiny dostalo z anglického jazyka a překládá se nejčastěji jako pohlaví nebo rod². Doslovný překlad byl však většinou odborníků zamítnut, kvůli nedostatečnému vystihnutí podstaty, a proto byl pojem do češtiny přejat ve své anglické podobě (Pavlík 2006).

Historie genderu je v porovnání s jinými stejně důležitými sociálními pojmy relativně krátká. Potřeba definovat gender se objevila v průběhu 20. století v souvislosti s rozvojem feministických hnutí (k feministickým hnutím více v kapitole 2.1). Pojem gender se v odborné literatuře objevil až v 80. letech, poprvé v USA. Do té doby se odborníci zabývali spíše jen problematikou žen (Sinke 2006). Ve dvacátém století došlo k rozvoji řady sociálně vědních oborů (např. sociologie, psychologie), které mohly tuto problematiku pomoci vysvětlit a pochopit. Koncept genderu by měl odpovědět na dvě základní otázky (Kimmel 2000):

- 1) Proč každá společnost dělí své členy na základě genderu, tedy na muže a ženy?
- 2) Proč je prakticky každá společnost založena na mužské dominanci?

První otázka vyjadřuje tzv. genderovou rozdílnost, druhá tzv. genderovou dominanci. Otázkou genderu se měly zabývat právě sociálně vědní obory, protože se poměrně brzy, díky antropologickým výzkumům, ukázalo, že nelze výše uvedené pojmy vysvětlovat na základě biologické odlišnosti muže a ženy, protože „...vnímání genderových rozdílů i míra genderové dominance se v různých kulturách dramaticky liší. Zatímco představy o biologickém pohlaví se napříč kulturami více méně nemění...“ (Pavlík 2006, s. 9)

Pro pochopení pojmu gender je tedy podstatné, že se jedná o sociální konstrukt³, ne o biologickou charakteristiku. Tento fakt lze dobře demonstrovat, vymezíme-li gender vůči dalšímu anglickému termínu sex, tedy pohlaví. „Zatímco sex, pohlaví, je biologickou kategorií, která se vztahuje k fyzickým a fyziologickým rozdílům mezi mužem a ženou, gender v sobě obsahuje nejen sex, ale vše, co se váže v určité společnosti na roli a

² Genus (z řec.) = rod

³ Sociální konstrukt je ústřední termín sociálního konstruktivismu. Neexistuje objektivní svět, který bychom poznávali, ale svět, který konstruuje a následně mu propůjčujeme jeho zdánlivou nezávislost na lidských interakcích. Sociální skutečnost je tedy naším konstruktem, který jsme vytvořili a vzájemně si ho předáváme, resp. je nám předáván jako z generace na generaci (Berger, Luckmann 1999).

postavení subjektu označovaného za ženu nebo muže.“ (Šiklová 2006, s. 35) Nebylo by ovšem zcela správné považovat pohlaví za čistě biologickou danost, protože i pohlaví je role, která ovlivňuje to, jak k nám okolí přistupuje (Bourdieu 2000) a samozřejmě přímo souvisí a ovlivňuje genderovou charakteristiku.

Autoři zabývající se touto problematikou se shodují v tom, že gender je soubor určitých charakteristik, které jedinec získá během procesu socializace⁴. Podle těchto vlastností k osobě přistupuje zbytek společnosti. Jedná se tedy o sociální roli⁵, která představuje očekávaný způsob chování v konkrétních situacích a ovlivňuje společenský status a další předsudky a hodnocení, které určují zařazení jedince do společnosti a jeho postavení v ní. Zpětně ovlivňuje společenské normy, rituály a mýty (Doporučení UNHCR 2002; Moreno-Fontes 2002; Newland 2003; Szczepaniková 2004; Šiklová 2006). Zároveň se jedná i o způsob, jakým se nositelé role sami vnímají a jakým prožívají určité situace (Pavlík 2006).

Gender je vázaný na určité pohlaví, charakteristiky, jež představuje, jsou buď maskulinní nebo femininní⁶, ale není statický či vrozený, naopak je variabilní. Mění se v jednotlivých fázích života jedince, podle skupin, jichž je členem, a jejich společenským zařazením (Doporučení UNHCR 2002; Šiklová 2006). Variabilní není jen v závislosti na jedinci, ale také na dané kultuře, ve které jedinec žije, a měnil se i v průběhu dějin. Charakteristiky, jež s sebou gender nese, jsou v jednotlivých kulturách silně zakořeněné, často působí jako biologicky dané a nezměnitelné, ale výzkumy ukazují, že být mužem/ženou neznamena v různých kulturních prostředích totéž. Stejně tak se měnil pohled na mužství a ženství v různých historických obdobích. Pohled na gender se mění i v každé nové společenské interakci, do které jedinec či skupina vstupuje. „*Spíše než vlastnost jednotlivce je gender produkt interakce s ostatními*“ (Kimmel 2000, s. 106).

Každodenním jednáním podle společností určených a uznávaných genderových norem se zajišťuje jejich trvalost a zároveň se dále upevňuje sociální struktura společnosti, která je na genderových normách závislá. Je třeba zdůraznit, že pojem gender není pouze neutrální sociální konstrukcí, ale naopak určuje „*nerovný přístup ke zdrojům, a tedy i k moci ve společnosti*“ (Szczepaniková 2004, s. 2, srovnej i Parreñas 2009; Torres 2007).

⁴ Socializace je proces „*v jehož průběhu si děti osvojují sociální normy a hodnoty a utvářejí si své vlastní „já“.* Zvláště intenzivně probíhá socializace v rané fázi dětství, do jisté míry pokračuje po celý život“ (Giddens 1997, s. 553).

⁵ Sociální role je „*očekávané chování jedince plynoucí z konkrétního sociálního postavení. Pojem je založen na analogii s divadlem: jedinci jsou jako herci, kteří v závislosti na situaci vystupují v různých sociálních rolích*“ (Giddens 1997, s. 553).

⁶ Femininní označuje „*tzv. ženské somatické nebo psychické znaky, rysy, vlastnosti osobnosti, chování a prožívání*“ (Klimeš 1987, s. 258)

Vzhledem k již zmíněnému pevnému zakořenění genderových norem v jednotlivých kulturních prostředích a k jejich neustálému upevňování během sociálních interakcí se jedná o „jeden z nejtrvalejších způsobů, jakým jsou označovány a udržovány vztahy mocenské nerovnováhy ve společnosti“ (Szczepaniková 2004, s. 2). Autorky Pessar a Mahler (2001) dodávají, že gender je proces, který nejen udržuje, ale také vytváří sociální rozdíly. Pavlík uvádí, že je možné tuto nerovnováhu rozlišovat na dvou úrovních, na úrovni symbolické a na úrovni sociálních vztahů a struktur. Úroveň symbolickou lze nejlépe demonstrovat na případě jazyka, který umožňuje dorozumívání a ovlivňuje myšlení; konkrétním případem může být tzv. generické maskulinum užívané v češtině. Na úrovni sociálních vztahů a struktur se nadřazenost maskulinity projevuje systematickými genderovými nerovnostmi, kdy muži převládají v naprosté většině společenských hierarchií a mají kontrolu nad většinou ekonomických, politických a kulturních zdrojů. Podstatné je také to, že gender vyjadřuje vztah (z pravidla protikladný), protože maskulinita má význam pouze v poměru k feminitě (Pavlík 2006).

Jako shrnutí výše uvedeného lze pojem gender definovat jako sociální konstrukt, který obsahuje normy, hodnoty, očekávání a vzorce chování připisované společností odlišně ženám a mužům. Je podmíněný společensky, kulturně a historicky, ne biologicky a je proměnlivý v čase i prostoru a vyvíjí se společně s vývojem jedince.

Považuji za nutné definovat ještě další pojmy vztahující se ke genderové problematice a jejímu výzkumu.

„Genderově neutrální“ ve spojení s výzkumem znamená nezohledňující aspekt gender. Jedná-li se o genderově neutrální faktory, jsou to takové, které neovlivňují ženy a muže nebo jejich vztahy. „Genderově specifický“ je charakteristický pro muže nebo pro ženy, má důsledky lišící se podle toho, zda se jedná o muže nebo ženu. „Genderově senzitivní“ je pak citlivý k otázkám genderu, všímá si rozdílných dopadů konkrétního jevu na ženy a muže (Göttlichová 2006). Boyd (2006) uvádí, že první genderově senzitivní výzkumy se začínají objevovat v 60. letech 20. století.

2.1 Feminismus a Gender studies

Koncept gender se stal předmětem studia oboru gender studies (česky rodová studia). Tento obor se zabývá: „*různými sociálně a kulturně podmíněnými rozdíly mezi muži a ženami ve společnosti*“ a jeho cílem je „*studovat a analyzovat data týkající se genderových*

rozdílů ve společnosti z různých pohledů a zvyšovat informace o existenci genderových rozdílů jak laické, tak odborné veřejnosti.“ (Göttlichová 2006, s. 12).

Gender studies vznikla v USA v 70. a 80. letech 20. století během vrcholného období 2. vlny feminismu. Feministické hnutí se začalo rozvíjet již v 18. století ve Spojených státech amerických a západní Evropě. V USA vznikalo v souvislosti s abolicionistickým hnutím⁷, kdy se ženy začaly poprvé účastnit formálních politických aktivit. V Evropě měla na emancipaci žen největší vliv Francouzská revoluce. Hlavní požadavek tzv. 1. vlny feminismu byl „zakotvení základních politických, občanských a lidských práv v zákonech“ (Sokačová 2005). Jednalo se především o volební právo a právo na vzdělání. Období „první vlny“ lze přibližně vymezit poslední třetinou 18. století a rokem 1930, kdy bylo ukončeno hospodářskou krizí a hrozbou fašismu. Druhá vlna feminismu začala v 60. letech 20. století, kdy, jak uvádí Sinke (2006), se dostala ke slovu první vlna žen, které získaly vysokoškolský titul. Tato vlna se zabývala mnohem širším spektrem problémů. Mezi hlavní témata patřily především problémy socializace, jazyka a postavení žen v různých oblastech společenského života. Velice významným přínosem „druhé vlny“ je téma "personal is political", překládané jako "osobní je politické", které přináší další varianty pohledu např. na domácí práce a postavení žen v domácnosti obecně (Göttlichová 2006, Sokačová 2005). Někteří autoři hovoří ještě o třetí vlně feminismu, která se snaží zkoumat „sexistické základy společnosti a odhalovat subjektivitu ženy.“ (Sokačová 2005). Nejedná se však o všeobecný názor.

Feminismus je komplex ideologií, sociálních teorií a politických hnutí, jehož cílem je výzkum a potírání jevů, které lze považovat za projevy a součást utlačování žen jako sociální skupiny. Nejedná se však o obor týkající se pouze žen nebo zaměřený proti mužům. Většina feminismů (směry feminismu) tvrdí, že sice existují rozdíly mezi muži a ženami, ale jakákoliv rozdílnost nesmí být základem pro diskriminaci (www.feminismus.cz). Parreñas (2009) dodává, že feminismus je odstranění všech nerovností ve společnosti. Feminismus je také otázkou mužů, protože pevně stanovené genderově podmíněné role omezují nejen ženy, ale i muže (www.feminismus.cz).

V listopadu roku 1991 vznikla organizace Gender Studies i v České republice. Zakládající osobností této organizace je PhDr. Jiřina Šiklová, CSc. (www.genderstudies.cz).

⁷ Hnutí za zrušení otroctví (www.feminismus.cz)

2.2 Gender v různých vědeckých disciplínách

Jak uvádí kapitola 2.1 je gender především předmětem oboru Gender Studies, nicméně se jím zabývají i další sociálně vědní obory, přičemž pojetí genderu se často odlišuje. V této kapitole bych se ráda zabývala pohledem na tuto problematiku ze strany psychologie a sociologie a v neposlední řadě také geografie.

2.2.1 Gender v psychologii

Psychologický pohled se zaměřuje na jedince a jeho osobní zkušenost (Orozco 2006), v případě genderu na význam genderových rolí v rozvoji osobnosti a mezilidských vztazích. V závislosti na různých psychologických teoriích je gender považován buďto za něco, co člověk získá z vnějšího prostředí a přijme za sobě vlastní, nebo za něco, co se rozvíjí v rámci jeho osobnosti a podle toho se chová (Galliano 2003, cit. v Göttlichová 2006, s. 15). Většina rozdílů mezi pohlavími není vrozená ani kognitivní, ale je produktem sociálních vztahů s ostatními členy společnosti (Orozco 2006).

Ráda bych uvedla několik psychologických teorií a jejich pojetí genderu. Jako nejstarší pojetí genderu v psychologii bych uvedla psychoanalytickou teorii Sigmunda Freuda, podle které si dítě utváří genderovou identitu skrz ztotožnění s rodičem stejného pohlaví. Důvodem k identifikaci je uvědomění si pohlavních rozdílů mezi muži a ženami. Freud zde zavádí koncept „závist penisu“. Chlapci jsou motivováni ke ztotožnění se s otcem, tzv. kastráční úzkostí. Považují otce za příliš silného, než aby ho mohli vykastrovat, a mají strach z jeho trestu za to, že mají blízký vztah k matce (Oidipův komplex). Dívky se skrze identifikaci s matkou snaží dostat blíže k otci a zároveň se učí, jak se vyrovnat s tím, že nejsou dokonalé, protože nemají penis. Cestou k nápravě své nedokonalosti je pohlavní styk s mužem a porození chlapce. Hlavní kritikou této teorie je, že nepřipouští proměnlivost vzorců chování osvojených v dětství, a dále, že ženství je považováno jen za odchylku mužství. Pozdější zastánci psychoanalýzy od konceptu „závisti penisu“ ustupují. Objevují se teorie, ve kterých je hlavním motivem k identifikaci závist možnosti žen porodit dítě. Obecně se uvažuje, že identifikace s rodičem stejného pohlaví má širší kulturní a symbolický rozměr (Smetáčková 2005).

Teorie společenského učení je zastáncem toho, že genderovou identitu člověk získává v dětství, když napodobuje a osvojuje si chování dospělých stejného pohlaví, a to hlavně rodičů. Toto chování je ještě usměrňováno systémem odměn a trestů. Kritika této teorie spočívá především v tom, že děti jen pasivně nepřijímají, ale samy si hledají nové podněty.

Navíc nenapodobují jen osoby stejného pohlaví, ale i osoby, které jsou pro ně nějakým způsobem významné, mají určitou moc. Děvčata proto často napodobují muže, ale chlapci ženy méně často (Smetáčková 2005).

Podle kognitivní teorie je učení se genderu jen vedlejším produktem potřeby orientovat se ve světě a dát svému vnímání pravidla a řád. Děti si ho nejnázne vytvářejí kolem kategorií s málo proměnnými, které jsou snadno pozorovatelné a všudypřítomné. Jednou z takových kategorií je právě pohlaví. S věkem roste komplexita uvažování. V raném dětství vnímají všechny pravidelně se vyskytující znaky jako neměnné, např. všichni muži mají vousy. Později se jejich vnímání stává flexibilnější a vnímají rozdíly mezi muži a ženami méně schématicky. Kritika především vytýká, že tato teorie neuvažuje roli kultury v osvojování si genderové identity (Smetáčková 2005).

2.2.2 Gender v sociologii

Gender je v sociologii samostatným oborem, např. i v České republice v roce 1990 bylo v rámci Sociologického ústavu AV ČR založeno oddělení Sociologie&Gender (www.soc.cas.cz). Pro další kapitoly této práce jsou však podstatné teorie sociálních rolí a z toho vycházejících genderových rolí.

Sociální role je společensky definované očekávání, jimž se osoba, které je přiřazeno, řídí (Giddens 1997). Genderová role je role přiřazená na základě příslušnosti k určitému pohlaví. Plnění očekávání stanovených sociálních rolí brání vypuknutí chaosu ve společnosti.

Chtěla bych zmínit teorie G. H. Meada a jeho pojmy „zrcadlové já“, „významní druzí“ a „zobecnění druzí“. Stejně jako se člověk dívá do zrcadla, aby viděl, jak vypadá po fyzické stránce, může si přestavit, jaká je osobnost, z reakcí ostatních lidí na jeho osobu; lidé kolem nás nám nastavují zrcadlo. Významní druzí jsou blízcí lidé dítěte, nejčastěji rodiče, kteří na něj mají zásadní vliv a jejichž chování napodobuje. Později si umí představit i lidi, které osobně nezná, ale má důvod předpokládat jejich existenci a vliv na něj, to jsou zobecnění druzí (Šubrt 2010).

Dítě tedy od ostatních vnímá od dětství, jaké role jsou přisuzovány ženám a mužům, a přijímá je za své. Představy o sociálních rolích mohou být dotvářeny např. typem hraček, který je dětem předkládán. V dívkách bývá podporována role matky a pečovatelky (dostává panenky), zatímco u chlapců role otce prosazována nebývá. Z toho vyplývají vzorce chování naplněné v dospělosti, ženy kladou důraz na mateřskou roli, muži se realizují

v zaměstnání. Toto ovšem nelze aplikovat na celou populaci. Existují různé odchylky od role (Galliano 2003, cit. v Göttlichová 2006, s. 17; Smetáčková 2005). Tyto odchylky zpravidla vyvolávají nějakou formu perzekuce ze strany společnosti (Šubrt 2010). Migracemi včetně vztahu genderu a migrace se zabývá Chicagská škola (Mahler, Pessar 2006; Sinke 2006).

2.2.3 Gender v geografii

Vztahem geografie a genderu se mimo jiné zabývají Doreen Massey a Linda McDowell. Massey tvrdí, že *„vztah geografie je hluboký a mnohotvárný a oba jsou různým způsobem použité při konstrukci toho druhého. Geografie ovlivňuje kulturní formování genderu a genderových vztahů a gender naopak ovlivňuje geografii.“* (Göttlichová 2006, s. 17). Podstatný je fakt, že genderové vztahy jsou v různých částech světa odlišné, tedy proměnlivé v prostoru. Jako konkrétní příklad vstupu genderové otázky do geografie uvádí Massey regionální rozvoj Velké Británie v 60. letech, kdy v uhelných dolech v severovýchodní Anglii, jižním Walesu a středním Skotsku došlo k úbytku pracovních míst a regionální politika se snažila přesvědčit firmy, aby investovaly do postižených regionů. Nová pracovní místa tak nabízela především pracovní příležitost ženám, které byly ochotny pracovat za nižší plat a i na zkrácený úvazek. Přestože toto řešení bylo z řady míst kritizováno, velkým přínosem bylo zviditelnění genderových otázek a s tím související přehodnocování regionální politiky (Göttlichová 2006).

Ve spolupráci s Lindou McDowell se Massey ve studii s názvem *„A woman's place?“* zabývá *„genderovými vztahy ve čtyřech strukturálně odlišných regionech (uhelné doly, bavlnářská města, Londýn a zemědělské oblasti v 19. století)“* (Göttlichová 2006, s. 18). Autorky řeší, jak tyto vztahy ovlivnil rozvoj kapitalismu. Například v bavlnářských městech, kde ženy pracovaly za mzdu v továrnách a sdružovaly se v odborech, se na počátku 20. století začalo rozvíjet hnutí sufražetek. Když tyto ženy oslovily ženy z ostatních regionů, kde byl veřejný život především záležitostí mužů a ženy nechodily do zaměstnání, a tudíž se jen obtížně mohly sdružovat a radikalizovat, byly odmítnuty (Göttlichová 2006).

Feministický přístup se v geografii objevil až v 80. letech 20. století. *„V tomto období byly společenské vědy feministy kritizovány za přehlížení genderu, a to nejen z důvodu jeho nezahrnutí do empirického výzkumu, ale i kvůli tomu, že tento aspekt vědci nezohlednili v důsledku dominance určitých teoretických předpokladů“* (Göttlichová 2006, s. 18).

Podstatným krokem byl přechod od uvažování žen jako skupiny k uvažování genderu jako vztahové kategorie. Se zahrnutím genderu do výzkumu se objevila i nová témata, jako přístup ke zdrojům, mobilita žen, násilí apod. (Göttlichová 2006).

Pro zbytek práce bude především podstatný geografický pohled na vztah genderu a migrace podrobněji rozveden v kapitole 3.

3 GENDER A MEZINÁRODNÍ MIGRACE

„Sociálně konstruovaná kategorie gender významně ovlivňuje charakter a dynamiku migračních procesů, migraci lze tedy chápat jako „genderový“ (gendrem podmíněný) proces. Zároveň zkušenost migrace hraje důležitou roli ve formování gender identity a praxe migrantů a mění gender normy ve společnostech, které migranti opouštějí i do kterých přicházejí, má tedy i „genderující“ dimenzi (s aktivním dopadem na vztahy a role)“ (Sczepaniková 2006, s. 1). Podle Boyd (2006) je gender základní organizační princip migrace a s ní souvisejících procesů, jako např. adaptace na novou zemi, udržování kontaktu se zemí původu a možný návrat. Nicméně důležitost tohoto vzájemného vztahu nebyla vždy uvažována a dodnes podle řady autorů stále dostatečně není. Tato kapitola se bude zabývat vývojem pojetí genderu v teoriích a výzkumech mezinárodní migrace od konce 19. století do současné doby.

Přestože to v řadě výzkumů není patrné, kvantitativní i kvalitativní data ukazují, že ženy vždy migrovaly a migrace tedy ve skutečnosti nikdy nebyla pouze mužskou záležitostí. Již E.G. Ravenstein se ve svém „The Laws of Migration“ z roku 1885 zabýval rozdílným migračním chováním mužů a žen. Tvrdí že, ženy podle výsledků tehdejších sčítání migrují více než muži a označil ženy za pravděpodobnější účastníky migrace na kratší vzdálenosti⁸. Muži migrují především na vzdálenosti delší (Donato, Gabaccia, Holdaway, Manalansan, Pesar 2006; Göttlichová 2006; Silvey 2006; Suralová 2009b). Je třeba podotknout, že Ravensteinovy výzkumy byly obecně europocentrické a jejich výsledky není možné aplikovat na ostatní světové regiony (Sinke 2006). V roce 1920 sestavili Willcox a Ferenci monumentální přehled mezinárodní statistiky v oblasti migrace, kde sice poznamenali rozdíly mezi pohlavími, ale nijak je nevysvětlili (Donato, Gabaccia, Holdaway, Manalansan, Pesar 2006). To bylo na dlouhou dobu naposled, kdy byly ženy zahrnuty do výzkumu mezinárodní migrace, poté zůstal vztah genderu a migrace prakticky

⁸ Ravenstein uvádí, že migrační pohyb žen se odehrává především v rámci země, ve které se narodily (Suralová 2009 B).

na 100 let stranou dalšího zkoumání a teorií. Ženy se pro ně staly neviditelné (nejen ve výzkumu mezinárodní migrace, ale i v sociálních vědách obecně).

Do počátku 70. let ve výzkumech migrace dominovaly teorie a koncepty, které se zabývaly především důvodem migrace, ne tím, kdo migruje, a nezohledňovaly atributy jako etnicita, gender nebo třída (Boyd 2006). Jako příklady uvádějí autoři zabývající se gender migrací především koncept Push – pull a neoklasický přístup (např. Oishi 2002). Tyto teorie odpovídají předpokladu migranta, jako „*odtělesněné bytosti bez genderu, bez víry, bez jakýchkoli charakteristik (a snad i bez charakteru)*“ (Sedláčková, Souralová 2010, s. 1). Snaha vysvětlit migraci na základě neoklasické ekonomické teorie, která tvrdí, že hlavním motivem migrace jsou geografické rozdíly v nabídce práce a poptávce po ní v socioekonomicky velmi odlišných prostředích a rozdíly ve výši mezd, podle Oishi (2002) nelze aplikovat k objasnění migrace žen. Jako důkaz uvádí migraci v asijském kontextu, např. na Sri Lance je HDP na 1 obyvatele mnohem vyšší než v Bangladéši, ale v Bangladéši tvoří ženy jen 1 % migrujících, kdežto na Sri Lance 79 % (více v kapitole 4.2.1). Podobným způsobem selhávají i ostatní dosud uznávané teorie.

Do konce 70. let diskuse o migraci ovládal vzorec, v němž byla migrace záležitostí „osamělého a drsného muže, který zanechává svou rodinu v mateřské zemi a vydává se na cestu za moře hledat své štěstí doufaje v návrat po dosažení úspěchu“ (Mahler, Pessar 2003, cit. v Souralová 2009b, s. 8). Pokud ženy migrovaly spolu s muži, byla tato situace shrnuta slovy migrantů a jejich rodiny, kde rodina rovná se ženy a děti (Boyd, Grieco 2003). Prvním a zásadním krokem tedy bylo prolomit stereotyp zobrazující ženy jako pasivní a závislý doprovod muže nebo jako část populace, která vůbec nemigruje. King, Thomson, Fielding a Warners (King, Thomson, Fielding a Warners 2004, cit. v Göttlichová 2006, s. 25) vyvozují 4 předpoklady, proč nebyly ženy zahrnuty do výzkumů:

- 1) Migrující ženy byly početně i společensky méně významné než migrující muži.
- 2) Ženy migrovaly pouze v kontextu rodinné migrace.
- 3) Ženy nebyly ekonomicky aktivní mimo domov.
- 4) Migrantky byly posuzovány podle míry tradičnosti/modernosti.

Dalšími důvody byla obtížnost vypracování teorie, která by vysvětlila všechny druhy migrace na všech úrovních a jejich vztah k žensství (Boyd, Grieco 2003), dále nedocení ekonomické aktivity žen a nedostatek dat, v neposlední řadě také převažující počet mužů ve vědeckých oborech (Göttlichová 2006).

Od konce 70. let se tedy výzkum migrací začíná orientovat i na ženy. Často, jako reakce na dlouhodobé opomíjení tohoto tématu, se většina odborníků věnuje pouze ženám,

aniž by uvažovali vztahový charakter pojmu gender (Szczepaniková 2004, Sedláčková, Souralová 2010, Boyd, Grieco 2003). Zaměření výzkumů mezinárodní migrace výhradně na tzv. „ženskou zkušenost“ vedla k tomu, že ženy byly postupně vyděleny z dynamiky migračního procesu, označeny za „speciální případy“ a jediné nositelky genderu. Ústřední otázky, od nichž se odvíjelo následné zkoumání, byly odvozeny ze stereotypně očekávaných odlišností mezi muži a ženami (Boyd, Grieco 2003, Souralová 2009b). Hongadneou-Sotelo (Hongadneou-Sotelo 2000, cit. v Parreñas 2009, s. 4) zdůrazňuje, že zaměření se pouze na ženy ve výsledku marginalizuje ženy migrantky, protože nezkoumá gender jako sociální systém. Tento přístup také zabraňuje porozumění způsobu, kterým formuje gender migraci. Důvody postupného zařazování genderu do výzkumů zaměřených na migraci jsou dva (Souralová 2009b):

- 1) V USA vrcholí druhá vlna feminismu a na akademickou půdu začínají pronikat gender studies.
- 2) USA ve 30. až 70. letech zažívají masivní imigraci a stávají se cílovou zemí pro miliony migrujících osob.

Hlavní otázkou tohoto období je, jestli migrace modernizuje a emancipuje ženu (Boyd 2006). Podle řady autorů je zrovnoprávnění s muži jedním z hlavních očekávání velké části migrujících žen (např. Szczepaniková 2006). Kladná odpověď na toto očekávání by musela znamenat, že cílová země je naprosto egalitářská, což je podle Parreñas (2009) velice komplikované.

Ženy se staly jen proměnou ve výzkumech. Tento model fungoval v kvantitativních studiích, nicméně nezpůsobil žádnou zásadní změnu v přemýšlení o tom, kdo, jak a proč migruje. Základní teorie se nezměnily (Boyd 2006, Souralová 2009b).

Od konce 80. let teoretikové přehodnocují dosavadní výzkumy a začínají zkoumat gender a jeho vliv na migrace, zároveň také aktivní působení migrace na formování genderových vztahů (Szczepaniková 2006; Souralová 2009b). Žena přestává být kategorií a do popředí se dostává gender a jeho vztahový charakter (Souralová 2009b) a s tím dvě otázky (Boyd 2006):

- 1) Jak preferenční přístup mužů ke zdrojům v patriarchální společnosti ovlivňuje migraci žen; schopnost, načasování a cíl migrace.
- 2) Jak se vlivem migrace mění vztahy mezi mužem a ženou a jejich role.

Nový pohled na proces migrace vedl ke zpochybnění relevance kvantitativních metod pro takový typ výzkumů. Hlavní omezení kvantitativních studií migrace byla spatřována ve dvou oblastech: přetrvávání mužských předpojatostí ve studiích (výzkumy se zaměřovaly

na „hlavy rodin“ a opomíjely ostatní členy, nejčastěji ženy a děti) a opomíjení širšího kontextu (přehlížení dopadů na osoby, které přímo nemigrují, ale jsou ve vztahu s osobami migrujícími, opět jsou to nejčastěji ženy a děti) (Souralová 2009b).

Třetí fáze, přetrvávající dodnes, zdůrazňuje gender jako konstruktivní element migrace (Parreñas 2009; Souralová 2009b). V této fázi se odborníci zaměřují na rozsah toho, jak gender proniká do jednání, identit a institucí souvisejících s migrací. Gender přestává být posuzován v kulturním vzduchoprázdnu a je naopak hodnocen ve vztahu k náboženství, sexualitě, etnické identitě, ale také socioekonomickým a politickým podmínkám v zemi původu i v cílové zemi. Autoři zdůrazňují roli genderu ve všech stádiích migrace od rozhodnutí migrovat až po integraci s hostitelskou společností. Pro současné studium migrace je také typický koncept transnacionalizace⁹ (Souralová 2009b). Podstatné je, že jednotná teorie, která by zachytila gender ve všech druzích a fázích migrace, zatím neexistuje. V posledních letech se do výzkumů migrace a genderu začíná zahrnovat i sexuální orientace. Stejně jako byl dlouhou dobu za jediného migranta považován muž, za jedině sexuální vztahy byly uvažovány heterosexuální vztahy podporující klasickou rodinu. S tím souvisí i nerovné společenské postavení těch, kteří se od tohoto klasického modelu odlišují, a sexuální orientace se stává motivací k migračnímu pohybu (Manalansan 2006).

V České republice se výzkum mezinárodní migrace stává aktuálním až po pádu Sovětského svazu v roce 1989 (Göttlichová 2006).

⁹ Transnacionalizace je proces, během kterého migranti vytvářejí a udržují kontakty mezi zemí původu a cílovou zemí (Han 2006).

4 GENDER A JEDNOTLIVÉ DRUHY MEZINÁRODNÍ MIGRACE

Jak bylo popsáno v kapitole 3, gender se dostával do studia mezinárodní migrace velmi pozvolna a vzájemný vztah migrace a genderu není stále dostatečně brán v úvahu. Přesto je dnes již jasné, že gender sehrává podstatnou roli ve všech fázích migračního procesu. Od jeho počátku, kdy se rozhoduje, kdo, kam a jestli vůbec bude migrovat, přes jeho průběh až po fázi integrace se společností v cílové zemi. Podle výzkumů vnímají muži a ženy tyto fáze odlišně, mají rozdílné motivy k migračnímu pohybu a setkávají se s různými překážkami a problémy. V této kapitole bych se ráda věnovala specifickým zkušenostem žen s jednotlivými druhy mezinárodní migrace.

4.1 Vytváření a sjednocování rodin

Vytváření a sjednocování rodiny je jedním z nejčastějších motivů migračního pohybu. Martin (2004) uvádí, že rodina je chráněna Všeobecnou deklarací lidských práv, která říká, že: „*Rodina je přirozenou a základní jednotkou společnosti a má nárok na ochranu ze strany společnosti a státu*“ (Všeobecná deklarace lidských práv, odstavec 16(3)). Rodina poskytuje podporu a ochranu svým členům, kteří by byli jinak velice zranitelní. Nejzranitelnější jsou především ženy a děti (2004 World Survey on the Role of Women in Development). Rodina hraje také důležitou roli ve společnosti, tvoří totiž základní ekonomickou jednotku a zodpovídá za výchovu dětí, tedy dalších členů společnosti (Giddens 1997). Z těchto důvodů je vytváření a sjednocování rodin řadou zemí podporováno¹⁰ a vlády často povolují vstup do země blízkým příbuzným těch, co se do ní již dostali legálními migračními proudy (Martin 2004). Například podle australské migrační politiky rodina zaručuje geografickou a sociální stabilitu státu a její slučování je tedy maximálně podporováno. Ženy mají výsadní roli těch, jež vychovávají další generace (Inglis 2003).

Jedná se o druh mezinárodní migrace s dlouhou historií, Han (2006) uvádí jako příklad knihu Evelyn Nakano Glenn „*Issei, Nisei, War Bride. Three Generation of Japanese*

¹⁰ Jedná se především o tradiční imigrační destinace (USA, Austrálie, Nový Zéland). Státy povolující pouze pracovní migraci (řada zemí Perského zálivu, východní a jihovýchodní Asie) sjednocování rodiny nepodporují (Martin 2004).

American Women in Domestic Service“ z roku 1986, ve které je popisován život japonských žen, jež se již na začátku 20. století začaly stěhovat za svými muži do USA.

Vzhledem k neustále převládajícímu tradičnímu vzoru patriarchální společnosti, kdy je muž živitelem rodiny a žena pečovatelkou o děti a domácnost, převažují v tomto druhu migrace ženy (Martin 2004). Dodnes je možné pozorovat, že i v západní ideologii je za chleboďárce a nezávislého člena společnosti považován muž a ženy jsou vnímány jako na něm závislé (Mascini, Bochove 2009). Například v USA je dvakrát více žen než mužů, které imigrovaly jako manželky amerických občanů nebo těch, co mají v zemi trvalý pobyt. Ženy s dětmi většinou následují mužského partnera, který se vydal do zahraničí nejčastěji z pracovních důvodů. Migrace za účelem sjednocení rodiny je tedy ve většině případů důsledkem pracovní migrace (více v kapitole 4.2). Je obvyklé, že po skončení pracovního programu, tvoří většinu legálních migrantů v zemi rodiny sloučené z bývalých zaměstnanců a jejich příbuzných (Martin 2004). Tento tradiční vzor je podporován zaměstnavateli, kteří se poptávají po levné zahraniční pracovní síle, ale často i vládami států. Například Bangladéš, Nepál a Írán zavedly řadu omezení a zákazů, aby zabránily ženám v emigraci bez mužského průvodce. Opatření proti migraci samotných žen existovala ještě nedávno i v některých evropských zemích. Například v Portugalsku do roku 1989 byly cestovní pasy vydávány jen mužům, a ostatní členové rodiny měli povoleno cestovat pouze na pas mužské hlavy rodiny. Později možnost vlastnit pas získaly i ženy, ale i tak směly cestovat do zahraničí pouze s povolením muže (Mascini, Bochove 2009).

S pracovní migrací a sjednocováním rodin souvisí tzv. řetězová migrace. Členové rodiny, kteří již získali občanství nebo trvalý pobyt v cílové zemi, pomáhají dalším příbuzným emigrovat ze země původu. Mají právo zažádat o sjednocení rodiny. Sjednocování rodiny urychluje adaptaci imigrantů na novou společnost. Členové rodiny, kteří v zemi již žijí, pomáhají nalézt další členům práci, ubytování apod. (Martin 2004).

Ne všichni migrují za účelem sjednocení rodiny dobrovolně. Mascini a Bochove (2009) uvádějí, že téměř jedna třetina z těchto migrujících jsou žadatelé o azyl. Získání povolení k sjednocení rodiny v případě žadatelů o azyl je velice komplikované a řada států ho povoluje, teprve když dostane žadatel skutečně v dané zemi azyl (2004 World Survey on the Role of Women in Development).

Sňatek s občanem nebo obyvatelem hostitelské země s trvalým pobytem je další situací, kdy dochází k migraci za vznikem nebo slučováním rodiny. Velmi častým případem jsou tzv. „mail-order brides“, což jsou ženy pocházející většinou z ekonomicky méně rozvinutých zemí nebo zemí, kde je pro ženy nedostatek pracovních příležitostí, které

se provdají za muže z rozvinutých zemí (Martin 2004; Mascini, Bochove 2009). Velice běžné jsou sňatky Japonců a mužů z Jižní Korey se ženami z méně rozvinutých zemí Asie (Asis 2006).

Kontakt těchto žen s budoucími manžely organizují většinou různé společnosti. Problémem je, že zatímco některé společnosti mají skutečný zájem najít ženám partnera, jiné ženy zneužijí a nabídka sňatku je pouze krytí pro obchod s lidmi (více v kapitole 4.3). Ve snaze bojovat proti těmto podvodům mají některé země, např. USA, podmínku, že manželství musí trvat alespoň rok, aby mohl imigrant získat občanství nebo trvalý pobyt (Martin 2004).

Není přesně známo, kolik žen využilo této příležitosti k emigraci, ale odhaduje se, že ročně jich je asi 100 až 150 tisíc. Pocházejí většinou z jihovýchodní Asie a zemí bývalého Sovětského svazu (2004 World Survey on the Role of Women in Development).

Hlavním problémem, který může potkat ženy při tomto druhu mezinárodní migrace, je ztráta občanství při rozpadu manželství. Řada států má tuto problematiku ošetřenou v případech, že byla žena obětí domácího násilí. Například USA poskytuje takto postiženým ženám podle Violence against Women Act, příležitost podat žádost o přijetí k trvalému pobytu, aniž by byl nutný souhlas manžela. Nedávná reforma Ústavního zákona č. 4/2000 o právech a svobodě cizinců ve Španělsku a jejich sociální integraci umožňuje ženám, obětem násilí zaměřeného proti ženám, získat se svými rodinami ve Španělsku povolení k pobytu (2004 World Survey on the Role of Women in Development).

4.2 Gender a pracovní migrace

Za mezinárodní pracovní migraci se považuje pohyb za hranice motivovaný snahou zlepšit ekonomickou situaci získáním lepšího zaměstnání, než je možné v zemi původu. Pracovní migrace může být dočasná, migrant se vydá za prací jen na krátkou dobu. Může být také cirkulární, kdy se migrant pohybuje pravidelně mezi zemí, kde pracuje, a tou, kde trvale žije. Další variantou je permanentní pracovní migrace, při níž se migrant a popř. jeho rodina přemístí natrvalo (Martin 2004). Obecně platí, že se pracovní migranti pohybují z chudších do bohatších zemí, přitom motivací nemusí být jen vyšší plat, ale také lepší pracovní podmínky a sociální jistoty. Parreñas (2009) uvádí, že málo výdělečná místa na „globálním severu“ nabízí větší jistotu než profesionální místa na „globálním jihu“, což je jedním z hlavních motivů pracovní migrace.

Ve většině zemí jsou mezinárodní migranti přijímáni jako dočasní zaměstnanci a je jim uděleno pracovní povolení pouze pro určité období, po jehož uplynutí nemají žádné

právo v zemi zůstat. Toto je typické zejména pro státy Perského zálivu a ve východní a jihovýchodní Asii, např. Malajsii, Singapuru, Tchaj-wanu (Martin 2004; Moreno-Fontes 2008). Migrant může být navrácen do země původu i před vypršením pracovního pobytu v případě, že onemocní. Za důvod ke zrušení povolení se považuje často i těhotenství (Asis 2006; Moreno-Fontes 2002). V některých případech, zvláště v Evropě, pokud migrant získá pracovní povolení několikrát za sebou, může zůstat v zemi neomezeně dlouhou dobu (Martin 2004).

I v případě pracovní migrace nalezneme řadu rozdílů souvisejících s genderovou rolí migranta. Tato kapitola se bude zabývat tím, čím je specifická pracovní migrace pro ženy, a to nejprve na obecné rovině, poté na příkladu ženské pracovní migrace v Asii, která patří mezi nejlépe zdokumentované.

Řada autorů zmiňuje jako zásadní trendy ženské pracovní migrace feminizaci migrace, uvíznutí žen v rolích pečovatelek, možnost získat zaměstnání jen v tradičních ženských zaměstnáních, dequalifikaci a opomenutí migrace žen zaměstnaných na vysokých pracovních pozicích ve výzkumech (Asis 2003, 2004, 2006; Bochove, Mascini 2009; Curran, Donato, Garip, Shafer 2006; Martin 2004; Moreno-Fontes 2008; Oishi 2002; Suralová 2009a).

Jak uvádí Suralová (2009a), právě zvyšující se podíl žen na trhu práce dostal ženy „pod významnou lupu migračních studií“. Přibližně od 70. let se začíná hovořit o feminizaci migrace, čímž se myslí postupné zvyšování procentuálního zastoupení žen v migrující populaci (Boyd 2006). Stejně jako migrace za účelem vytváření a sjednocování rodin (kapitola 4.1) má ženská pracovní migrace dlouhou tradici. Han (2006) opět uvádí jako příklad knihu H. R. Diner „Erin's Daughter in America – Irish Immigrant Women in the Nineteenth Century“ z roku 1983, ve které jsou popisovány zkušenosti irských pracovních migrantek. Velký hladomor odehrávající se v letech 1845 – 1849 do takové míry uvolnil patriarchální sociální vazby, že umožnil migraci žen. Irky emigrovaly především do USA a již v druhé polovině 19. století převažovaly nad mužskou emigrací z Irska. Feminizaci migrace spojuje Boyd (2006) s „feminizací chudoby“. Ekonomické změny a problémy v rozvojových zemích, jako např. strukturální změny, transformace zemědělství a průmyslu, ztráta tradičních zaměstnání a rostoucí nezaměstnanost mužů, donutily společnost se stále více spoléhat na práci žen. S tím souvisí i fenomén, který

nazývá Boyd „feminizace přežití“. Pro ekonomiku zemí původu migrantů je podstatný vliv remitencí¹¹ (Asis 2004).

Obecně lze říci, že ženy pracují v oborech s tradičně dominantní ženskou zaměstnaností (Bochove, Mascini 2009; Moreno-Fontes 2008). Migrující ženy jsou soustředěny především do sektoru služeb a do lehkých průmyslových odvětví, jako potravinářský, textilní, oděvní, hračkářský, obuvnický, elektrotechnický průmysl atd. V ostatních průmyslových odvětvích je zastoupení žen nevýznamné. Pouze omezené množství pracuje v zemědělství, poptávka po ženách v zemědělství se však v posledních letech zvyšuje (Moreno-Fontes 2008).

Ve službách se uplatňují především jako zdravotní sestry, pečovatelky o děti, seniory a zdravotně postižené. Dále jsou najímány do hotelových služeb, maloobchodu, manufaktur nebo jako servírky, švadleny, prostitutky (Bochove, Mascini 2009; Moreno-Fontes 2008; Martin 2004). Ženami pracujícími v domácích službách a jako pečovatelky se budu zabývat podrobněji dále.

Migrace zdravotních sester a ostatního zdravotního personálu je způsobena nedostatečným naplněním těchto pracovních pozic v cílových zemích, např. v období 2000 až 2001 byla ve Velké Británii téměř polovina registrovaných sester ze zemí mimo Velkou Británii. Obdobná situace je v USA a Kanadě. Tato migrace má velice nepříznivý vliv na úroveň zdravotnictví v zemi původu. Vysoké, i když menší procento zahraničních zaměstnankyň je v hotelových službách, restauracích a dalších stravovacích zařízeních a v cestovním ruchu. V roce 2000 byly v USA 28,4 % všech hotelových pracovníků přistěhovalkyň. V Itálii je každoročně 13 – 18 % zaměstnanců restaurací a stravovacích zařízení tvořeno cizinci, přičemž v metropolitních oblastech je toto množství vyšší. V Itálii a Španělsku jsou to především Číňané, kteří vlastnili v Číně restaurace. V České republice je v malých hotelích a restauracích mnoho Latinoameričanů. Zaměstnanci v těchto oborech jsou většinou nehlášení. Z toho vyplývají špatné pracovní podmínky (Moreno-Fontes 2008). V sexuálních službách jsou zaměstnány především nelegální migrantky, které jsou hlavními oběťmi vykořisťování a brutálního zacházení (více kapitola 4.3).

S pracovní migrací žen je spojována dequalifikace a opomenutí migrujících žen zaměstnaných na vysokých pracovních pozicích z průzkumů. V řadě studií je za prototyp pracovní migrantky považována pouze nekvalifikovaná pracovní síla. Výzkumy tedy často

¹¹ Remittance jsou finanční příspěvky ze zahraničí zaslané rodinám v zemi původu (Gerstnerová 2004)

neodráží realitu, ale reprodukuje jen genderové stereotypy (Souralová 2009a). Potřebu zaměřovat bádání i na kvalifikovanou pracovní sílu zdůrazňuje i M.M.B. Asis (2006).

Moreno-Fontes (2008) uvádí, že vysoce kvalifikovaných pracovníc je mezi migrantkami pouze menšina, ale počet v posledních desetiletích roste. Například v roce 2000 dostalo zelenou kartu v Německu jen 12 % žen ve vědě a technologických oborech. Důvodem je, že ženy mají většinou tendenci soustředit své vzdělání na humanitní a společenské vědy, které jim sice umožňují vstoupit na pracovní trh v domácí zemi, ale ne už za hranicemi. Výjimkou může být Austrálie, kde již v období 1989 až 1990 tvořily ženy téměř 40 % ze všech kvalifikovaných pracovních migrantů. V roce 2002 stoupl tento poměr již 48 % (Inglis 2003). Mezi vysoce postavené ženy v mezinárodní migraci patří např. IT pracovnice, lékařky, vysokoškolské vyučující, vědkyně v nejrůznějších oborech, desingérky, architektky, módní návrhářky apod. (Martin 2004; Moreno-Fontes 2008)

Přestože by měla mít podle tradičních teorií gender migrace emancipační potenciál a směřovat ke zlepšení pozic, paradoxně často způsobuje propad a ještě větší závislost žen na mužích. Za propad je možné považovat dequalifikaci (Souralová 2009a). V zemích původu mívají ženy často vysoký profesní status, ale aby se uplatnily v zahraničí, musí klesnout na horší pracovní pozici. Důvodem může být neuznávání vysokoškolských diplomů a pracovních atestací mezi zeměmi, nedostatek kvalifikovaných míst, a tedy možnost získat povolení k pobytu jedině přijmutím nekvalifikované práce. V Itálii a ve Španělsku je pracovní povolení prakticky jediná možnost, jak legálně získat alespoň dočasný pobyt. Tyto země udílejí trvalý pobyt jen výjimečně. Existují každoroční kvóty pro migranty mimo EU, přičemž ve Španělsku je asi 50 % kvót určených domácím službám, v Itálii je situace podobná. Chtějí-li tedy ženy vstoupit do země, musí se omezit na domácí práce. Tento stereotyp však do jisté míry zvýhodňuje ženy oproti mužům, kteří nejsou pro toto zaměstnání vyhledáváni, a ženy tak mají větší šanci získat pracovní pobyt (Calavita 2006).

Naopak možností, jak pracovat na vyšší úrovni, je například výuka mateřského jazyka, překladatelství apod. V těchto zaměstnáních mohou ženy (a nejen ony) využívat zkušeností z vlastní země, aniž by musely mít vysoké vzdělání (Moreno-Fontes 2008).

Zásadním trendem je stále se udržující prototyp pracovní migrantky jako hospodyně, pečovatelky, popřípadě zdravotní sestry. Ženy jsou stále primárně vnímány jako pečovatelky a jsou jim nabízena i tomu odpovídající pracovní místa. Zde je opět patrné uvíznutí v genderových stereotypech (Souralová 2009a). Ehrenreich a Hochschild (Ehrenreich, Hochschild 2003, cit. v Souralová 2009a, s. 1) vysvětlují tento trend tzv. „celosvětově rozšířenou genderovou revolucí“. Protože rodinám už nestačí muž jako jediný

chleboďárce, vstupují na trh práce i ženy, které se ale kvůli zaměstnání musí vzdát svých původních rolí, primárně péče o dům a děti. Je třeba, aby tyto role převzal někdo jiný, proto v rozvinutých zemích nastává poptávka po placených domácích službách, které představují především ženy z rozvojových zemí (Souralová 2009a). Podobně je vysvětlována „Krise péče“ a „Pečující krize“ M. M. B. Asis (2004). Jedním z důvodů je také nedostatečná reakce státu na vstup velkého množství žen na trh práce a ignoruje potřeby matek samoživitelek nebo rodin, kde pracují oba rodiče. Péče o děti je stále považována za soukromou a ne veřejnou záležitost. Přitom například v USA pracují 3 ze 4 matek s dětmi ve školním věku. Rodiny jsou tedy nuceny hledat cenově dostupné domácí pracovníky, kteří by zastali péči o děti a potřebné (Parreñas 2009). Zaměstnavatelé preferují ženy ze zahraničí, protože jsou levnější a poslušnější než domácí zaměstnankyně (Bochove, Mascini 2009). Největší množství zahraničních domácích pracovníků je v zemích se slabou sociální politikou, především v USA a v zemích jižní Evropy (hlavně Španělsko, Itálie, Řecko). Naopak ve Skandinávii, kde stát dostatečně podporuje matky a rodiny, je zahraničních pracovníků v domácnosti minimum (Parreñas 2009). Potřeba většího množství pečovatelek souvisí také se stárnutím populace a změnou sociálního a kulturního způsobu života ve vyspělých zemích (Bochove, Mascini 2009; Souralová 2009a). Nejčastějším zaměstnáním pro migrující ženy se tak stává domácí služba a nekvalifikovaná péče (Martin 2004).

R. S. Parreñas (2009) upozorňuje na nerovnost, ale i vzájemnou závislost mezi ženami, jež jsou zapojeny do globálního „řetězu péče“. Ženy profesionálky žijící v rozvinuté zemi si najímají migrující ženy, které jsou na nich závislé, protože bez nich by nemohly migrovat, ale migrující žena může migrovat zase jen proto, že se doma někdo postará o osoby na ní závislé – příbuzní nebo placený domácí služebná. Nebýt migrujících žen, nemohly by ženy vstupovat do zaměstnání ani v rozvinutých zemích.

S nástupem žen do práce se mění struktura rodiny (Souralová 2009a). Odchod žen je vnímán jako pro rodinu velice problematický. Ženy migrujících manželů přejímají jejich role, ale objevují i své schopnosti a možnosti. Muži mají s plněním ženských povinností větší potíže. Ženy často trpí výčitkami, že rodinu opustily. Jejich roli přebírá placená pečovatelka nebo ženská příbuzná, mužský příbuzný méně často. Muži jsou totiž většinou i v případě pracovní migrace manželky zaměstnání na plný úvazek (Martin 2004). Studie prokázaly, že děti bez matky dosahují nižšího akademického vzdělání a mají problémy s navazováním vztahů. Dále ukázaly, že velká část manželství tuto zkušenost nevydrží, protože muži neuváženě plýtvají remitencemi a jsou často nevěrní (Asis 2003).

Ani návrat nebývá jednoduchý. Pokud nedošlo k obnově ekonomiky státu, ani nově získané zkušenosti nepomohou získat lepší pracovní pozici. Ženy jsou i nadále znevýhodněny na trhu práce, pokud se živily v emigraci v sexuálním průmyslu, nesou si s sebou navíc stigma znesnadňující i život ve společnosti. Poměrně často děti přilnou k chůvám a obnovení vztahu s matkou bývá obtížné (Asis 2003).

Oishi (2002) uvádí, že s nárůstem počtu migrantek se zvýšilo i množství jejich vykořisťování především proto, že ženy pracují většinou na nejnižších stupních a často v soukromých domech, kde mohou příslušné orgány jen obtížně provádět inspekce (srovnej s Moreno-Fontes 2002). Vykořisťování žen usnadňuje i fakt, že zatímco muži obecně pracují ve skupinách, ženy jsou často najímány na individuální práci (např. domácí práce), kde je větší izolace a nižší pravděpodobnost vytváření sítí informační a sociální podpory.

4.2.1 Pracovní migrace v Asii

Jak již bylo zmíněno, ženská pracovní migrace v Asii patří mezi jednu z nejlépe zpracovaných, proto bych na ní chtěla v této kapitole demonstrovat výše uvedené trendy. Asis (2003, 2006) uvádí, že pracovní migrace v Asii probíhá od začátku 70. let 20. století, hybným momentem byla ropná krize v roce 1973. Ženská migrace začíná být relevantní až od 80. let, v této době tvořily ženy asi třetinu všech migrantů. Nejvíce legálně migrujících žen pocházelo a dodnes pochází z Filipín, Indonésie a Srí Lanky. Ženy z Indonésie a Srí Lanky migrují především do domácích služeb do zemí Blízkého východu. Do stejných zemí migrují i Filipínky, zde je ovšem častější migrace profesionálních zdravotních sester. V těchto zemích převažuje ženská migrace nad mužskou. Nelegální migrace by rozšířila výčet zemí především o Thajsko a Barmu (Asis 2003, 2004, 2006). Bangladéš, Indie a Pákistán nedovolují ženskou migraci nebo mají přísná pravidla, která ji omezují. Totéž platí i pro většinu zemí na Blízkém východě (Asis 2003). Především Filipínky migrují i mimo Asii, např. do Itálie a Kanady (Boyd 2003). Obecně však je pracovní migrace v rámci Asie mnohem větší než počet pracovních migrantů pohybujících se z Asie na ostatní kontinenty (Oishi 2002).

Pracovní migrace je i v Asii omezena na domácí služby (Hongkong, Singapur, Malajsie a Tchaj-wan) a sexuální služby (Japonsko). Tyto profese patří mezi zaměstnání s nedostatečnou zárukou ochrany ze strany státu, tu zabezpečuje jen zaměstnavatel nebo úřad práce. Od 80. let se, co se týče ochrany pracovníků v těchto profesích, nic zásadního

nezměnilo. V některých zemích sice existuje státní ochrana před extrémním zneužíváním, která ovšem neřeší výši platů, volné dny, pracovní prostředí atd. (Asis 2004, 2003)

Velkým trendem je odliv zdravotních sester z Filipín především do zemí Blízkého východu. Počet migrujících sester je tak vysoký, že dochází k zásadním problémům ve filipínském zdravotnictví. Vláda se tuto situaci snažila řešit zavedením zákonů, které by povolovaly migraci až po dvou letech služby, ale zákony nikdy v platnost nevstoupily.

Migrace Filipínek patří mezi celosvětově nejlépe zdokumentované migrace žen (Mahler, Pessar 2006). Zabývá se jí ve svých studiích především R. S. Parreñas. Filipínky, stejně jako většina migrantek z ostatních zemí, často opouštějí jeden systém genderové nerovnosti pro druhý (srovnej s Boyd 2003). Odejdou ze vztahu s mužem, který je zneužívá, ale dostanou se do jiné nerovnosti, např. segmentace trhu práce, která je v hostitelské zemi určuje na pozici domácích služebných, jako např. v Itálii. Filipínky opouštějí zemi především kvůli nestabilitě tamní ekonomiky a nedostatečné podpoře rodiny ze strany státu. O děti, které zanechají na Filipínách, se starají buďto příbuzní nebo najmutí zaměstnanci, kterým zaplatí přibližně 40 USD za tu samou práci, za níž jsou v Itálii odměněné asi 1000 USD. Asi jedna třetina Filipínek pracujících v domácích službách v Hongkongu má vysokoškolské vzdělání (Parreñas 2009).

4.3 Gender a nelegální migrace

Nelegální migraci můžeme rozdělovat na „trafficking“ a „smuggling“. Trafficking je definován jako pašování imigrantů spojené s jejich navázáním do sítě (tj. jejich organizováním, hromadným převozem a poté vykořisťováním organizátory onoho převozu). Bývá také překládán jako obchod s lidmi. Smuggling znamená ilegální individuální přechod přes zelenou hranici (Drbohlav 2008).

Problematikou nelegální migrace, zejména traffickingu, se zabývají nevládní neziskové organizace a mezinárodní organizace jako IOM, ILO, UNICEF a OSCE¹². Mezinárodní studie sice narůstají, ale stálým problémem je nedostatek dat a zanedbávání problematiky. Trafficking je od roku 2000 zahrnut v mezinárodním trestním právu jako

¹² IOM – International Organization for Migration
ILO – International Labour Organization
UNICEF – The United Nations Children’s Fund
OSCE – The Organization for Security and Co-operation in Europe
(Omelaniuk 2006)

porušování lidských práv a migrační násilí, ale jen několik států ho zahrnuje i do obchodního práva (Omelandiuk 2006).

Hlavním rozdílem mezi traffickingem a smugglingem, je fakt, že se lidé obvykle smugglingu účastní dobrovolně a souhlasí s jeho podmínkami. Naopak ti, co se dostanou za hranice státu skrze obchod s lidmi, jsou považováni za oběti, protože se ho prakticky bez výjimek účastní nedobrovolně. Dalším rozdílem je to, že smuggling se vztahuje pouze na pohyb přes hranice, ale obchodování s lidmi může probíhat i v rámci země (Martin 2004). Trafficking uvnitř jednoho státu není ale dostatečně zdokumentován (Omelandiuk 2006).

Smuggling je jednou z nejstarších profesí. Funguje již od doby, kdy byly stanoveny první hranice států a přechod přes ně se začal regulovat. Od té doby se ovšem značně zvýšil rozsah pašování a také míra profesionality. Míra profesionality se liší. Na nejnižší úrovni pomáhá s přechodem hranic osoba nebo skupina lidí, která zná dobře okolí a má kontakty v zemi určení, na profesionální úrovni už složitě propojené organizace. Převaděči často prodávají falešné dokumenty. Způsob smugglingu se také liší podle finančních možností a pohlaví migrující osoby. Například na hranicích Mexika a Spojených států amerických muže převádějí nejčastěji přes poušť, zatímco ženy se častěji dostávají přes hranice pomocí falešných dokumentů (Martin 2004).

Nejhorší varianty smugglingu přecházejí v obchod s lidmi, kdy pašeráci pouze nepřevádí lidi, ale dále je využívají a zneužívají. Ženy a děti jsou pronajímány především do domácích služeb a do sexuálního průmyslu, kde není dostatečná možnost jejich ochrany (více kapitola 4.2), proto jsou často oběťmi násilí nejrůznějšího druhu a pracují v nevyhovujících podmínkách (2004 World Survey on the Role of Women in Development, Martin 2004).

Oběťmi obchodování s lidmi jsou nejčastěji zranitelné osoby s nízkým příjmem, žijící ve špatných sociálních podmínkách, jako ženy, děti, etnické menšiny a lidé z venkovských oblastí. Obecně mezi nejrizikovější faktory patří chudoba, věk a příslušnost k určitému pohlaví. IOM uvádí, že až 60 % obětí traffickingu z jihovýchodní Evropy pochází z chudých rodin¹³, v celosvětovém měřítku je to asi 50 %. Téměř 98 % obětí z jihovýchodní Evropy jsou ženy, na celém světě jich je asi 83 %, z nichž je 72 % ve věku pod 25 let a 56 % mezi 18 a 24 roky. Dále je asi 54 % single, 17 % rozvedených, odloučených nebo ovdovělých. Velice často se jedná o oběti domácího násilí. Velká část žen jsou matky a své děti nechávají v zemi původu v péči ostatních rodinných příslušníků.

¹³ Podle IOM příjem 2 dolary na den

Přestože 85 % obětí má jen základní vzdělání, nebyl vliv vzdělání jako rizikový faktor dostatečně prokázán. Podstatným důvodem, kvůli kterému se ženy účastní obchodu s lidmi, je také malá možnost žen uplatnit se na trhu práce. Více než 40 % obětí vydělávalo méně než 50 dolarů měsíčně a 54 % méně než 100 dolarů měsíčně. Trafficking je tedy vlastně extrémní a násilná forma pracovní migrace (Omelaniuk 2006).

Odhaduje se, že ročně je 600 až 800 000 mužů, žen a dětí obětí traffickingu, přičemž většina končí v sexuálním průmyslu. Odhadem 81,3 % obětí má zkušenost s prací v sexuálním průmyslu, 14 % s nucenou prací (Omelaniuk 2006).

Obchod s lidmi končící prostitucí je jedním z nejrychleji se rozrůstajících odvětví mezinárodní trestné činnosti a tvoří třetí největší zisky organizovaného zločinu, hned po obchodu s drogami a zbraněmi. Obvykle probíhá směrem z rozvojových zemí do rozvinutých nebo do sousedních zemí s o něco vyšší životní úrovní. Nejvíce obětí obchodu s lidmi pochází z Asie, především z jižní a jihovýchodní. Dále z východní Evropy, z Latinské Ameriky a Karibské oblasti. Nejvíce obětí je posíláno do Asie a na Blízký východ, do Západní Evropy a USA. Obecně jsou cílovou destinací velká města, turistické oblasti nebo oblasti blízko vojenských základen (Martin 2004).

Ženy bývají buďto uneseny a poté je s nimi obchodováno nebo jsou odlákány pod falešnou nabídkou dobrého zaměstnání, např. jako au pair, modelky, tanečnice, popř. jim je nabídnuto výhodné manželství (více kapitola 4.1). Podle Omelaniuk (2006) se asi 64 % žen stalo obětí traffickingu, protože uvěřily falešné nabídce pracovního místa v zahraničí.

Jak již bylo řečeno, většina žen je ve věkové skupině do 25 let. Ze strachu před nákazou HIV/AIDS zákazníci preferují co nejmladší ženy, výjimkou nebývají sedmileté dívky. Tyto ženy a dívky bývají obvykle obětí psychického a fyzického násilí nejrůznějších forem, často trpí duševními chorobami a jsou nakaženy pohlavně přenosnými chorobami. Nemají přístup k lékařské péči. Přes všechnu snahu států zamezit nelegální migraci je tento způsob podporován potencionálními zákazníky, kterým nelegální migranti nabízejí své služby velmi levně (Martin 2004). Největší potíže se sexuálním násilím jsou evidovány v zemích, kde je sexuální průmysl považován za nelegální a vysloveně stigmatizován, ale špatně regulován (Omelaniuk 2006).

Do jisté míry může i trafficking pomáhat zemi původu obětí, skrze remitence. Na druhou stranu vede ke zhroucení rodiny, k nedostatku péče o staré a bezmocné členy rodiny, k dětské práci, která vede k nedostatku vzdělání a negramotnosti a k začarovanému kruhu chudoby. Návrat obětí obchodu s lidmi zpět do země původu zatěžuje stát. Toto jsou ovšem dopady, které se dají jen obtížně posuzovat (Omelaniuk 2006).

4.4 Nucená migrace

Na světě jsou miliony žen, které prchají před různými formami násilí a pronásledování a hledají ochranu svých základních lidských práv. Většina zůstane ve své zemi, ze zbytku větší část uteče do sousedních zemí a jen malá část utíká dál a hledá ochranu buď žádostí o azyl, nebo v procesu přesídlení uprchlíků (Newland 2003). Nucenou migrací se běžně uvažuje pohyb uprchlíků a vnitřně přemístěných osob (Torres 2007). Vnitřně přesídleným osobám se nebudu podrobněji věnovat, protože se nejedná o mezinárodní migraci.

Problematikou uprchlictví, jako specifického druhu migrace, se začaly mezinárodní organizace zabývat až na konci 1. světové války. V meziválečném období byla schválena řada dohod týkajících se uprchlíků, ale nebyly ratifikovány větším počtem států a byly dodržovány jen zcela výjimečně. Podstatným mezníkem je Úmluva o právním postavení uprchlíků (dále jen Ženevská úmluva), která byla přijata na Konferenci zplnomocněných zástupců Spojených národů 28. července 1951 v Ženevě a v platnost vstoupila 21. dubna 1954. Tato úmluva reagovala především na stále rostoucí množství uprchlíků po druhé světové válce. Signatáři Ženevské úmluvy se zavazují kromě jejího dodržování i ke spolupráci s Úřadem Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR). Ženevská úmluva byla rozšířena o Protokol týkající se právního postavení uprchlíků (dále jen Protokol) z 31. ledna 1967 (Poljaková 2000). Vztah genderu a uprchlictví se dostal ke slovu až výrazně později.

UNHCR uvádí, že více než 75 % osob na útěku jsou ženy a děti, přičemž ženy činí vždy asi 50 %. V uprchlických skupinách poznamenaných absencí mužů¹⁴ může dosahovat tento poměr až 90 % (www.unhcr.org; Martin 2004). Přestože tedy ženy a děti tvoří většinu uprchlíků, nebyly do 80. let jejich odlišné potřeby brány vůbec v úvahu a nebylo s nimi počítáno ani při plánování do budoucna (Torres 2007).

Od 80. let se problematikou vztahu genderu a uprchlictví začíná zabývat řada mezinárodních organizací, kromě mezinárodní ochrany je uváděna i potřeba věnovat zvýšenou pozornost preventivním opatřením, která by uprchlíky chránila před násilím a sexuálním zneužíváním v každé fázi útěku, a klást důraz na specifické potřeby související s příslušností k určitému pohlaví (www.unhcr.cz).

Pro ženy je primárním problémem přístup k řízení o azyl z několika důvodů: tradičně menší mobilita žen, znesnadněná pohybem s dětmi a jinými závislými osobami, menší

¹⁴ Týká se především skupin prchajících před ozbrojenými konflikty. Muži jsou naverbováni do boje, uvěznění, zabiti atd. (www.unhcr.cz)

kontrola nad zdroji, kterými mohou disponovat, častější negramotnost a nižší vzdělání žen. Dále bývá ženám často bráněno v komunikaci s cizími lidmi, včetně vládních organizací, proto se k nim nedostanou informace, jak a kde je možné získat azyl (Newland 2004). Extrémním příkladem mohou být irácké ženy, které nedokážou odpovědět ani na jednoduché otázky o své zemi, protože tráví celý život za zdmi domácnosti (Mascini, Bochove 2009). Jedním z cílů mezinárodních organizací by mělo být poskytování informací ženám o možnostech azylu (Position in Asylum Seeking and Refugee Women 1997). Když ženy cestují s mužskými příbuznými, je obvyklé, že muž je považován za hlavního žadatele o azyl, ženy se tak stávají závislé na statusu mužských členů rodiny (Newland 2004, Position in Asylum Seeking and Refugee Women 1997).

Další zásadní překážkou je uznání státu, že újma, kterou utrpěly nebo jí stále trpí, je na úrovni pronásledování. V posledních letech se stala problematika posuzování žádostí o azyl ovlivněných genderovou příslušností předmětem mnoha diskusí. Ukázalo se totiž, že hodnocení žádostí podávaných především ženami je poměrně komplikované. Ženy často uvádějí důvody pronásledování, které nejsou uvedeny v Úmluvě ani Protokolu. Jedná se o pronásledování, jež přímo souvisí s genderovou rolí ženy ve společnosti, gender však Ženevská úmluva jako konvenční důvod¹⁵ neuvádí (Špidlová 2006, Newland 2004). Jako řešení někteří odborníci navrhují přidání genderu, jiní k tomu mají výhrady. Argumentem, proč gender nepřidat, je například to, že poukázání na možnost být pronásledován kvůli příslušnosti k určitému pohlaví, a tím vlastně potvrdit existenci nerovnosti mezi pohlavími, by mohlo přinést jen další diskriminaci (Newland 2004). UNHCR nepovažuje rozšíření Úmluvy o další konvenční důvod za podstatné, protože pohlaví a gender jsou již nedílnou součástí Úmluvy, která je založena na zásadách rovnosti a nediskriminace (Doporučení UNHCR 2002; Newland 2004).

V roce 2002 vydal UNHCR Doporučení UNHCR z oblasti mezinárodní ochrany „Pronásledování související s příslušností k určitému pohlaví“ v kontextu čl. 1A odst. 2 Úmluvy o právním postavení uprchlíků z roku 1951 a nebo jejího Protokolu z roku 1967. Toto doporučení specifikuje pronásledování na základě příslušnosti k určitému pohlaví,

¹⁵ Konvenční důvody vycházejí z definice uprchlíka. Uprchlík je, *osoba, která se nachází mimo svou vlast a má oprávněné obavy před pronásledováním z důvodů rasových, náboženských nebo národnostních nebo z důvodů příslušnosti k určitým společenským skupinám nebo i zastávání určitých politických názorů, je neschopna přijmout, nebo odmítá vzhledem ke shora uvedeným obavám, ochranu své vlasti*“ (www.unhcr.cz), „*nebo která nemajíc státní příslušnost země svého dřívějšího obvyklého pobytu či nacházejíc se mimo ni následkem těchto událostí, není schopna nebo, vzhledem k výše uvedeným obavám, ochotna se tam vrátit*“ (Špidlová 2006). Konvenční důvody pronásledování jsou tedy jsou tedy: rasa, náboženství, národnost, příslušnost k určitým společenským skupinám, zastávání určitých politických názorů.

rozebírá způsoby posuzování žádostí, ale také zdůrazňuje, jejich komplexní posuzování a fakt, že by se neměly případy generalizovat jen na základě příslušnosti k určitému pohlaví (Doporučení UNHCR 2002). UNHCR dále vydal směrnice na ochranu žen uprchlíků a proti sexuálnímu násilí páchanému na ženách (Torres 2007).

O azyl v souvislosti s příslušností k určitému pohlaví žádají v menší míře i muži. Mascini a Bochove (2009) dokonce zastávají názor, že by mělo vymezení pronásledování na základě příslušnosti k určitému pohlaví více upozorňovat na pronásledování mužských žadatelů o azyl, kteří se odchylojí od tradičních sociálních norem a genderových rolí v patriarchální společnosti. Jedná se nejčastěji o homosexuály, transexuály, ale i muže odmítající bojovat ve válce apod. Muži jsou sice většinou považováni za agresory, ale nezdá se, že jsou také oběťmi, jsou svědky znásilnění svých žen a ženských příbuzných, sami znásilňováni nebo jinak postihováni (Torres 2007).

Doporučení UNHCR uvádí, že relevantní žádost související s příslušností k určitému pohlaví se týkají případů „*sexuálního násilí, rodinného/domácího násilí, nuceného plánovaného rodičovství, ženské obřizky, trestů za překročení sociálních zvyklostí a diskriminace homosexuálů*“ (Doporučení UNHCR 2002, odstavec 3). Nepřiměřeně tvrdý trest nebo postih za porušení zákona související s příslušností k určitému pohlaví se považuje také za pronásledování. Stejně tak realizace zákona, která vede k předpojatému postihu osob, je také pronásledování, např. nucené potraty nebo sterilizace jako reakce na populační politiku je považováno za pronásledování (Doporučení UNHCR 2002). I tak ale dochází k případům odmítnutí azylu ženě, protože její důvody byly shledány jako osobní, ne jako pronásledování. Patrick (2004) uvádí jako příklad případ salvadorské ženy, která nezáskala azyl v USA, protože fakt, že ji znásilnili, měl jiný motiv než politický důvod zavraždění jejich příbuzných, kterému musela také přihlížet.

Nejhůře se prokazuje pronásledování a potřeba mezinárodní ochrany pro ženy z oblastí, kde jsou zdrojem pronásledování hluboce kulturně a historicky zakořeněné praktiky, jako nucené manželství, mrzačení ženských pohlavních orgánů, rituální vraždy apod. Tyto praktiky jsou sice hluboce diskriminativní, ale jsou vnímány jako záležitost spíše soukromé než veřejné sféry. Stát nedokáže ženy často před tímto násilím chránit, protože rodiny nebo skupiny páchající tyto činy jednájí v souladu se svým vyznáním nebo kulturou. Přesto nejsou většinou tyto formy diskriminace uznávány jako pronásledování z důvodu náboženství (Newland 2004). Obdobně problematicky lze prokázat pronásledování z důvodu domácích násilí, protože se jedná o násilí prováděné v soukromé sféře (Anker, Lufkin 2003; Newland 2004). Kanada byla prvním státem, který v roce 1993

přijal, že neexistuje rozdíl mezi veřejným a soukromým násilím namířeným proti ženám (Torres 2007), a hodnotí, jestli se jedná o pronásledování, když násilí páchané na ženách porušuje základní lidská práva a svobody, Úmluvu, CEDAW¹⁶, Mezinárodní pakt o občanských a politických právech atd. (Newland 2003). Naopak např. Francie a Německo negarantují poskytnutí azylu, když pronásledování není přímo ze strany státu (Martin 2004). V roce 1995 vydaly Spojené státy americké národní směrnici týkající se získávání azylu na základě genderu, která stanovuje, že závažné sexuální zneužívání se neliší od jiných forem fyzického násilí běžně považovaných za pronásledování (Anker, Lufkin 2003). Dalšího úspěchu bylo dosaženo, když Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii a Rwandu uznal používání znásilnění jako válečnou zbraň, válečný zločin a zločin proti lidskosti, což rozptyluje představu, že znásilnění i během válečného konfliktu je záležitostí soukromé sféry (Newland 2004; Torres 2007).

Ženy mohou být také napadány pro svou příslušnost k určité etnické skupině, protože kvůli své reprodukční roli jsou považovány za ztělesnění identity a budoucího přežití etnické skupiny (Position in Asylum Seeking and Refugee Women 1997, Torres 2007).

Poměrně obvyklou tendencí států je snaha zařadit žádosti založené na příslušnosti k určitému pohlaví pod hlavičku jednoho z pěti konvenčních důvodů. Úmluva a Protokol byly tvořeny během studené války, kdy většinu uprchlíků tvořili mužští disidenti z východní Evropy utíkající před komunistickým režimem. Bylo tedy relativně snadné vytvořit klasickou definici uprchlíka jako muže prchajícího před pronásledováním za svůj politický názor. Ženy byly tedy částečně znevýhodněny už historickými základy Ženevské úmluvy a důvody žen k útěku jsou stále systematicky depolitizovány (Calavita 2006; Bochove, Mascini 2009).

Žádosti o azyl související s příslušností k určitému pohlaví jsou většinou posuzovány v rámci konvenčního důvodu příslušnosti k určité sociální skupině (Doporučení UNHCR 2002; Patrick 2004; Position in Asylum Seeking and Refugee Women 1997; Špidlová 2006). Doporučení UNHCR z roku 2002 týkající se pronásledování související s příslušností k určitému pohlaví definuje určitou sociální skupinu takto: „*Určitá sociální skupina je skupina osob sdílejících společnou charakteristiku jinou než hrozbu pronásledování nebo skupina osob, které daná společnost jako skupinu vnímá. Společná charakteristika bývá často vrozená, nezměnitelná nebo má jinak zásadní význam pro lidskou identitu, svědomí nebo lidská práva.*“ (Doporučení UNHCR 2002, odstavec 29.)

¹⁶ CEDAW - Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women

Ženy tedy spadají do skupiny definované vrozenými a nezměnitelnými vlastnostmi a tvoří v rámci společnosti skupinu, se kterou je často zacházeno odlišně než se skupinou mužů. Podstatné je, že u vymezení skupiny nehraje roli její velikost ani vnitřní soudržnost nebo dobrovolnost sdružování a také pronásledování nemusí hrozit celé skupině, ale pouze jejím jednotlivým členům (Doporučení UNHCR 2002; Špidlová 2006). Země jako Kanada, USA a Velká Británie považují ženy za členy určité sociální skupiny (Martin 2004). Ženy podávají žádosti z důvodu všeobecného útlaku a diskriminace žen často zejména v muslimských zemích (Špidlová 2006).

Pronásledování postihuje člena určité sociální skupiny, když se odmítne podřídit své sociálně či kulturně definované roli nebo očekávání, které mu je připisované podle jeho pohlaví, např. ženy odmítající nosit závoj (Doporučení UNHCR 2002).

Ženy je možné diskriminovat i na základě náboženství. V některých kulturách předepisuje náboženství ženám specifickou roli a s tím i související způsob chování. Odmítne-li žena svou roli dodržovat, může být nařknuta ze zastávání pro dané vyznání nepřijatelných náboženských názorů. V případě, že se jedná o státní náboženství, může se jednat o pronásledování za zastávání určitých politických názorů (Doporučení UNHCR 2002). Jinak se ženy obecně zapojují do politické aktivity méně a na nižší úrovni než muži. Kromě samotné aktivní politické účasti se politické aktivity žen týkají většinou rozdávání jídla, oblečení, poskytování zdravotní péče, ukryvání osob a předávání zpráv apod. Velice často bývají ženám připisovány politické názory mužských členů rodiny (Doporučení UNHCR 2002; Position in Asylum Seeking and Refugee Women 1997).

Torres (2007) uvádí, že nejčastějším důvodem útěku ze země, a to mužů i žen, jsou ozbrojené konflikty. Až 80 % všech zranění způsobených tzv. malými zbraněmi¹⁷ utrpí ženy a děti. Kvůli časté absenci mužských členů rodiny, u kterých by mohly hledat ochranu, jsou ženy a děti terčem nejrůznějšího násilí. Jako příklad může sloužit situace ve Rwandě po genocidě v roce 1994. Genocida měla zásadní vliv na složení populace, po roce 1994 bylo v zemi 54 % žen, 34 % domácností mělo v čele ženu, které byly z 60 % vdovami (UNHCR 2002, Torres 2007). Uvádí se, že ve Rwandě přežilo 250 000 až 500 000 žen znásilnění a další druhy sexuálního násilí včetně cíleného přenosu HIV. Na pomoc postiženým ženám vznikly speciální organizace spadající pod UNHCR Rwanda Women's Initiative, založené v roce 1997, které si kladly za cíl rekonstruovat životy žen a opět je plně zapojit do společnosti. Hlavními aktivitami byla podpora vzdělávání, psychosociální

¹⁷ Malé zbraně jsou v současných válečných konfliktech nejpoužívanějším druhem zbraní.

podpora, snaha dostat problematiku gender a uprchlictví na mezinárodní úroveň. Jedná se vůbec první organizace svého druhu, další vznikaly například na pomoc ženám v Bosně a Kosovu (Torres 2007).

V některých případech může nastat problém při azylovém slyšení, kdy se ženy zdráhají mluvit o násilím na nich páchaném, především jedná-li se o znásilnění a zejména pokud je vyslychají nebo tlumočí muži nebo probíhá-li výslech v přítomnosti ostatních členů rodiny. V řadě kultur je totiž znásilnění považováno za selhání ženy a takto postižená žena bývá izolována nebo úplně vyloučena z komunity (Newland 2004). Aby se zabránilo těmto potížím, doporučuje UNHCR, aby byl tlumočnick stejného pohlaví jako žadatel a aby bylo poskytováno psychosociální poradenství (Doporučení UNHCR 2002).

Situace žen při žádosti o azyl je komplikovaná, ale v žádném případě by se na ně nemělo pohlížet pouze jako na nešťastné uprchlíky a zaměřovat se jen na jejich zranitelnost. Naopak by se měly rozvinout jejich silné stránky (Newland 2003; Torres 2007), protože právě ženy jsou jedním z nejsilnějších zdrojů poválečné obnovy státu, přináší si z uprchlických táborů nové zkušenosti, které mohou dále využívat (Martin 2004). Průzkumy také ukázaly, že ženy prokazují mnohem větší resilienci než muži a udržují rodiny a komunity pohromadě. (Torres 2007). Podobný názor sdílí i Hovy (2003), který tvrdí, že musí být nastolena rovnováha. Na jedné straně je třeba zajistit, aby byla věnována dostatečná pozornost speciálním potřebám žen, na druhé straně musí programy uznat jejich dovednosti a možnosti. A podle Mascini a Bochove (2009) měly ženy v 90. letech dokonce větší úspěšnost při žádání o azyl než muži. Důvodem bylo, že ženy jsou na rozdíl od mužů vnímány poměrně pozitivně a jako oběti patriarchální kultury v zemi, odkud utíkají, jejich výhodou je také to, že jsou většinou doprovázeny dětmi nebo jinými závislými členy rodiny. Na samotné muže bývá často pohlíženo jako na falešně uprchlíky, kteří si chtějí zlepšit spíše ekonomickou situaci.

Do 90. let bylo věnováno pouze málo pozornosti rozdílným potřebám a zvláštnostem ženských a mužských uprchlíků v uprchlických táborech. Ve většině táborů byly základní potraviny a zboží rozdělovány mužským členům domácností, aby s nimi dále naložili.

Nejvíce zranitelné jsou mladé ženy bez doprovodu a členky etnických menšin. Např. v Somálsku jsou sexuálním zneužíváním nejvíce ohroženy ženy a děti Banthu a Ogaden. Somálské ženy a děti jsou nejvíce zneužívanou skupinou v uprchlických táborech v Keni.

Kromě nedostatku základních potravin a zboží¹⁸ trpí uprchlíci v táborech především nedostatkem zdravotní péče. Nicméně i v tomto případě jsou opět znevýhodněny hlavně ženy, které potřebují více speciální lékařské péče (Torres 2007).

Příležitosti přístupu ke vzdělání, výchově a k zdroji příjmů jsou pro ženy v uprchlických táborech také značně limitovány. Např. v uprchlickém táboře Shalman byly v roce 2002 čtyři základní školy pro chlapce a pouze jedna pro dívky. S nalezením zaměstnání mají v táborech (a nejen tam) největší problém ženy bez mužského partnera, ženy v roli vedoucího člena rodiny a ženy starající se o děti nebo jiné příbuzné. Ženy jsou obecně znevýhodněny, protože nemají dostatečné vzdělání, pracovní schopnosti a znalosti. Kvůli výše uvedeným důvodům se ženy a dívky často uchylují k prostituci, aby získaly alespoň základní prostředky (Torres 2007, Martin 2004).

Výjimkou potvrzující pravidlo mohou být uprchlické tábory v Hondurasu a Mexiku, kde se různé humanitární organizace věnovaly vzdělávání uprchlíků. Ženy – uprchlice se tak naučily řadu nových dovedností, včetně čtení, psaní, španělštiny a různých technik výroby zboží. Ženy, které nabyly tyto nové zkušenosti, se staly průbojnější, sebevědomější a ochotnější prosazovat svoje práva. Ty, které se z táborů vrátily zpátky, mají více možností, jak začít žít relativně spokojený život (Martin 2004)

Přesídlení do třetí země bývá často tím nejlepším řešením pro jednotlivce nebo skupiny strádající nejrůznějším způsobem v zemi prvního azylu (Martin 2004).

Jako reakci na problémy, kterým čelí speciálně ženy, vytvořil UNHCR program „Women at Risk“ pro ženy-uprchlíky vyžadující speciální ochranu. UNHCR definuje „Women at Risk“ jako ženy, které mají problémy s ochranou, jsou samy hlavou rodiny nebo jsou provázeny dospělým mužem, který není schopen ženu podporovat a převzít roli hlavy rodiny. Mohou trpět širokou škálou problémů včetně vyhnaní, nedobrovolného navrácení do země, zneužívání, mučení a různými formami vykořisťování. Zařazení do programu „Women at Risk“ není limitováno zemí původu ženy ani nutností žádání o azyl (Newland 2004).

Důvody k přesídlení mohou být následující: hrozící bezprostřední fyzické nebezpečí v zemích prvního azylu pocházející od ostatních uprchlíků nebo od obyvatel hostitelské země, nezískání azylu ženou, protože její muž nevyhoví podmínkám UNHCR a žena není individuálním žadatelem, žena nedostane azyl, protože nemá adekvátní sociálně

¹⁸ Např. v uprchlickém táboře Shalman pro afgánské uprchlíky v Pákistánu bylo podle průzkumu v březnu roku 2002 pro více než 20 000 uprchlíků k dispozici pouze 3 576 stanů, 856 latrín, 373 koupelen a 5 doktorů (Torres 2007)

ekonomický profil (nedostatečné vzdělání, špatné nebo žádné pracovní předpoklady, mnoho závislých osob nebo nedostatečnou podporu muže živitele) pro země, které si vybírají, zda si uprchlíky nechají, nebo je přesídlí (Newland 2004).

Při výběru uprchlíků pro znovuosídlení jsou ženy často přehlíženy, protože často nebývají uvedeny jako jednotlivci, ale pouze jako členové rodin nebo skupin. Je jim zamezen kontakt s okolím, mnohdy navíc nemají ani dostačené identifikační dokumenty se svým vlastním jménem (Newland 2004).

Jako příklad může být použit případ "lost boys" z počátku 90. let 20. století týkající se dětí utíkajících ze Súdánu před ozbrojenými konflikty. Řada těchto dětských uprchlíků skončila v uprchlickém táboře Kakuma v Keni. V programu „lost boys“ bylo přesídleno 3700 súdánských dětí, z čehož bylo pouze 89 dívek. Tento zásadní nepoměr vedl k řadě vyšetřování, která ukázala, že hlavním důvodem bylo umístění chlapců do domácností s minimální kontrolou dospělých, čímž získali možnost účastnit se různých prací na veřejnosti, kdežto dívky byly umístěny do pěstounských rodin nebo provdány. Chlapci si tak na rozdíl od dívek zachovali svoji individualitu, a tím pádem byli více viditelní pro úřady jako jedinci, kdežto dívky se staly anonymní součástí rodin nebo jiných skupin a nikdo jim nenabídl přesídlení (Newland 2003; Torres 2007).

Jako první bývají přesídlovány rodiny v čele s mužem, kterého ženské členky následují především s cílem sjednocování rodin (Position in Asylum Seeking and Refugee Women 1997).

Velkým problémem je stále zásadní nedostatek genderově senzitivních dat, a to především v evropských zemích (Position in Asylum Seeking and Refugee Women 1997). Zlotnik (2003) uvádí, že první data se začala objevovat až od konce 90. let pod záštitou UNHCR. Do té doby existovaly pouze odhady. Nejkomplexnější data za nucenou migraci dnes poskytují demografické ročenky UNHCR. Zásadním problémem je však dosud to, že demografické charakteristiky jsou známy jen pro část nuceně migrující populace.

Demografická data týkající se nucené migrace jsou obecně dostupnější v rozvojových zemích než v rozvinutých; v roce 1998 byla v Africe dostupná pro 2/3 uprchlické populace, v Evropě pouze pro 2 %. V roce 1998 tvořily ženy 50,4 % uprchlíků, s podstatnými rozdíly mezi různými makroregiony. V Africe bylo 50,4 % uprchlic, v Asii 50,7 %, nejvíce v Evropě 53,1 % a nejméně v Latinské Americe a karibské oblasti, kde bylo žen jen 46,8 % z uprchlíků (www.unhcr.org).

O 11 let později v roce 2008 byla data týkající se pohlaví uprchlíků zjištěna jen u 62 %, což nenaznačuje žádný zásadní posun v získávání genderově senzitivních dat. Ženy a dívky tvořily asi 47 % uprchlíků (www.unhcr.org).

Na konci roku 2009 byla detailní demografická data dostupná pro 21,8 milionů osob (z celkových 43 milionů spadajících pod UNHCR, tedy asi 51 %), tato data poskytlo více než 140 zemí. Toto číslo je zatím rekordně nejvyšší. Dostupnost dat se liší podle kategorie UNHCR a regionu. Nejvyšší dostupnost dat je pro kategorii uprchlíků (76 %), osoby vnitřně vysídlené (78 %) a navrácené uprchlíky (86 %). Nejpodobnější data pochází z Latinské Ameriky, kde jsou dostupné prakticky pro celou uprchlickou populaci, v Asii pro asi 2/3, v Africe pro 54 %, v Evropě pouze pro 43 % (www.unhcr.org).

Dostupnost dat se liší také u jednotlivých kategorií spadajících pod UNHCR. V roce 2009 tvořily ženy 47 % světové populace uprchlíků, nejméně jich bylo v Evropě, kde činily asi 43 %, nejvíce v centrální Africe a v oblasti velkých jezer, kde jich bylo 53 %. Rozdíly nalezneme nejen mezi jednotlivými makroregiony a státy, ale také mezi regiony jednoho státu. Například v Čadu byla ve městech asi 1/3 ženských uprchlíků, ale v čadském uprchlickém táboře asi 70 % (www.unhcr.org).

Hovy (2003) zdůrazňuje potřebu přesnějších statistických dat, která by kromě věku a pohlaví měla obsahovat i ostatní atributy osob postižených nucenou migrací. To by mělo značně posílit kvalitu poskytovaných služeb a plánování a realizaci programů.

4.5 Změna genderových rolí a vztahu mezi mužem a ženou

V předchozí práci jsem se zabývala především tím, jakým způsobem gender ovlivňuje mezinárodní migraci. V této kapitole bych ráda věnovala pozornost „genderující“ dimenzi (Sczepaniková 2006, s. 1) mezinárodní migrace, tedy působení migračního procesu na formování genderové role migrantů a vztahů mezi muži a ženami. Právě změna vztahu mezi mužem a ženou a změna jejich rolí v průběhu migrace je jednou z klíčových otázek studia migrace od konce 80. let (Boyd 2006, Boyd, Grieco 2003).

V mnoha případech znamená migrace pro ženu zvýšení její autonomie. Ať už zůstává v zemi původu, zatímco je její muž v zahraničí, nebo migruje společně s ním či samostatně.

Ženy migrujících manželů přebírají mužské role v domácnosti (Asis 2003). Přejímají také částečně roli živitele rodiny, protože musí být schopny se o rodinu postarat i v případě, že muž přestane ze zahraničí posílat remitence nebo se z různých důvodů nemůže vrátit domů (Martin 2004; 2004 World Survey on the Role of Women in Development).

S novými povinnostmi ale také mají možnost objevit a využít svoje schopnosti a skryté talenty. Například ženy, které zůstávají v Mexiku, zatímco jejich muži migrují do USA, musejí zastávat povinnosti svých manželů, jako např. kontrolu zaměstnanců na rodinných farmách, hospodaření s penězi, kontrolu výsadby, údržbu domu. Mají sice v zásadě více povinností než před odchodem partnera, ale také mají možnost si je uspořádat podle sebe a nejsou pod neustálou kontrolou, mnohdy se tak cítí mnohem svobodněji (Boehm 2004). Situace, kdy migruje žena a muž zůstává doma, je pro rodinu komplikovanější (více v kapitole 4.2)

Když ženy migrují z tradiční do vyspělé průmyslové společnosti, získají nové zkušenosti, seznámí se s ženskými právy a možnostmi. Získají-li místo na trhu práce, nové finanční prostředky jim poskytnou možnost více se podílet na hospodaření rodiny a získat přístup ke zdrojům. Migrují-li s celou rodinou, stává se jejich situace komplikovanější. Ženy jsou nuceny zvládnout jak novou roli zaměstnankyně, tak tradiční roli pečovatelky o rodinu. Asis (2003) pro tuto situaci používá pojem „dvojitá zátěž“.

Migrace může ale také více upevnit tradiční genderové role. K tomuto dochází především v případech, kdy je potřeba udržet ohrožené kulturní a náboženské normy, které se zdají být vystaveny útoku. Ženy se stávají „*mezíky pro definování etnické či kulturní specifčnosti imigrantské komunity*“ (Szczepaniková 2004, s. 4) a zárukou budoucího přežití skupiny (Position in Asylum Seeking and Refugee Women 1997, Torres 2007), proto se od nich ochrana těchto norem vyžaduje. Jako příklad je možné uvést situaci v uprchlických táborech pro Afghánce v Pákistánu, kde se tzv. purdah, oddělení mužů od žen, udržuje mnohem přísněji než v samotném Afghánistánu (Martin 2004).

Ženy jsou ve společnosti imigrantů často vnímány jako „*symbols etnické identity odlišné od hostující společnosti*“ (Szczepaniková 2004, s. 4). Muži toto postavení ženy podporují a sami v roli „*aktivních agentů*“ (tamtéž) udržují kontakt se společností. Snaha zachovat kulturní a etnickou identitu země původu často slouží jako ospravedlnění útlaku a diskriminace žen. Příkladem může být mrzačení ženských pohlavních orgánů. Tuto praktiku si dovážejí afričtí migranti do Evropy (Szczepaniková 2004).

Častým zjištěním je, že migrantky zvládají stres a změnu rolí spojených s přesunem do jiné země a s obvykle nesnadnou integrací do nové společnosti lépe než mužští migranti (Szczepaniková 2004). Tradiční mužská role zaopatřovatele rodiny se s příchodem do nové země mění poměrně dramaticky, především nejsou-li jeho schopnosti využitelné na trhu práce a zůstane-li bez zaměstnání. Muži mají často tendence udržovat patriarchální pořádek za každou cenu, proto při svém vlastním neúspěchu těžce nesou, když se ženě povede

získat zaměstnání (Martin 2004; 2004 World Survey on the Role of Women in Development). Ženám se podle odborných studií daří snášet změnu prostředí lépe, protože se mohou své úsilí zaměřit na péči o domácnost a výchovu dětí (Szczepaniková 2004). Tato situace je obzvláště typická pro uprchlické tábory, kde se ženy mohou soustředit nadále na péči o rodinu, kdežto muži většinou nemohou pokračovat ve svém zaměstnání. Frustrace pocházející z neschopnosti naplnit roli často končí spory ve vztahu, domácím násilím, depresemi nebo alkoholismem (Martin 2004; 2004 World Survey on the Role of Women in Development).

4.6 Shrnutí

Kapitola 4 byla věnována vztahu mezinárodní migrace a genderu. Fakt, že ženy prožívají mezinárodní migraci odlišně a že se setkávají s rozdílnými problémy než muži, dokazuje genderovou podmíněnost procesu migrace. Genderující dimenzi, tedy vlivu migrace na vztah muže a ženy a změnu jejich rolí, je věnovaná kapitola 4.5. Ve studiu tohoto vzájemného vztahu existují i po 30 letech stále značné nedostatky. Chtěla bych se v závěru čtvrté kapitoly těmito nedostatky zabývat a navrhnout směry, kterým by se měl genderově senzitivní (viz kapitola 2) výzkum mezinárodní migrace nadále ubírat.

Primárním problémem je skutečnost, že statistiky mezinárodní migrace zahrnující gender jsou spíše, než čímkoli jiným, vzácností, o statistikách poskytující data za jednotlivé druhy mezinárodní migrace nemluvě. Jedná se však o problém, charakteristický pro studium mezinárodní migrace vůbec. Jak uvádí Drbohlav (2001) je „*všeobecně známo, že data informující o mezinárodní migraci jsou často nepřesná, zpožděná, málo detailní, neumožňující srovnání atd.*“ Problematikou genderově senzitivních statistik se více zabývá kapitola 5. Studie o významu genderu v mezinárodní migraci by se ale neměla zaměřit na pouhé konstatování nedostatků oficiálních statistik. Měla by především zahrnovat faktory ovlivňující problematiku rolí žen a mužů, jejich přístupu ke zdrojům a možnostem uplatnění se na trhu práce. V neposlední řadě by se také měla zabývat specifickými potřebami mužů a žen a rizikům, které jim hrozí v procesu mezinárodní migrace.

Mezi dobře, i když ne dostatečně, zpracovávané druhy mezinárodní migrace patří nucená migrace, konkrétně uprchlictví. I přes snahu UNHCR neexistují stále statistická data, která by úplně vypovídala o demografické struktuře uprchlíků a dalších osob spadajících pod pravomoci UNHCR. Přesto se nejvíce odborných textů zabývá právě pozicí žen při hledání azylu. Důvodem mohou být na první pohled zjevné, naprosto nevyhovující podmínky, ve který musí uprchlíci čekat na azyl, umocněné nejistotou, zda se

jim vůbec podaří azyl získat. Snaha mezinárodních a humanitárních organizací tento kritický stav řešit bývá podporována tlakem veřejnosti, která se o situaci uprchlíků dozvídá skrze média. O vysokém množství dostupných materiálů k tomu tématu svědčí i rozsah podkapitoly, která se vztahu genderu a uprchlictví věnuje.

Data o pracovní migraci sbírá řada úřadů, jak v zemi původu migranta, tak v cílové zemi, a to často i s ohledem na gender. Existuje tedy dostatek kvantitativních informací, z kterých mohou odborníci vycházet, proto patří pracovní migrace podle mne k druhému nejlépe podchycenému druhu mezinárodní migrace. Pro nucenou migraci je základním zdrojem dat UNHCR, pro pracovní migraci pak Mezinárodní organizace práce (International Migration Labour, ILO), která stejně jako UNHCR spadá pod OSN. V rámci pracovní migrace patří nejlépe zpracovaná témata pracovní migrace žen v Asii. Zabývají se jí především autorky M. B. M Asis (např. Asis 2003, 2004, 2006) a R. S. Parreñas. R. S. Parreñas se zaměřuje především na pracovní migraci Filipínek (např. Parreñas 2009).

Dalším druhům mezinárodní migrace se autoři věnují v menší míře. Omezené množství prací zaměřených na vytváření a slučování rodin je podle mého názoru dáno tím, že tento druh migrace je natolik silně provázán s ostatními (především pracovní migrací), že je velmi problematické ho oddělit a hodnotit samostatně. Navíc je většinou zemí podporován, proto nedochází tak často k problémům, které by bylo nutné řešit. Nelegální migrace, přestože se jedná o velmi zásadní problém, je těžko zpracovatelná kvůli nedostatku informací danému právě ilegalitou celého procesu. Velká část dat týkajících tohoto druhu mezinárodní migrace jsou pouze odhady. Nejlépe prozkoumanou oblastí je jihovýchodní Evropa, kterou se zabývá např. I. Omelaniuk (např. Omelaniuk 2006). Problematikou nelegální migrace se zabývají, kromě již zmíněných, další nevládní neziskové a mezinárodní organizace, jako např. IOM, UNICEF a OSCE. Informace o vytváření a slučování rodin lze nalézt prakticky ve všech výše uvedených zdrojích.

Genderově senzitivní přístup je nezbytný, pro co nejlepší pochopení mezinárodní migrace. Dostane-li se dostatečné pozornosti specifickým potřebám obou pohlaví již ve výzkumu, je možné potom účinněji přizpůsobit migrační politiku a činnost různých nevládních organizací, které přicházejí s migranty do kontaktu.

Podle mého názoru by se měl výzkum mezinárodní migrace a genderu soustředit na pochopení důsledků migrace, které se liší v zemi původu a cílové zemi v závislosti na kulturně specifické definici genderu. Je nutné brát v úvahu, že být ženou např. v Iránu není zdaleka to samé jako být ženou ve Francii. Proto osobně považuji za velmi důležité nejen

zvýšení množství studií zaměřených na konkrétní regiony světa, ale také neopomínat kulturní prostředí, v jehož rámci se migrace odehrává.

Neměl by se také v žádném případě opomínat vztah genderu a ostatních atributů, jako je například věk, etnikum, legální status migranta¹⁹, které též ovlivňují fáze migračního procesu a rozdíly v jeho prožívání migranty. Jiným způsobem budou prožívat migraci mladé dívky a jiným ženy v důchodovém věku. Budou mít také odlišné nároky na ochranu a péči, které není možné naplnit, aniž by nebyly důkladně zhodnoceny a pochopeny.

Důsledné mapování vztahu genderu a mezinárodní migrace by mělo přispět ke zlepšení ochrany práv ženských migrantů a zajišťování jejich bezpečnosti. Ukázat, jaké kroky je třeba podniknout, aby se zabránilo diskriminaci žen na trhu práce a v přístupu ke vzdělání. Zajistí-li se dostatečným způsobem ženám rovný přístup ke vzdělání a zaměstnání, mělo by podle autorů zabývajících se ilegální migrací, dojít k jejímu omezení. Ženy již nebudou mít potřebu spoléhat se na různé pochybné organizace, že jim pomohou zlepšit životní situaci, ze které samy nevidí východisko. Podaří-li se přesvědčit vlády států, aby bránily diskriminaci žen a jejich týrání, mohl by se v budoucnu snížit i počet žen žádajících o azyl z důvodu příslušnosti k určitému pohlaví.

Největší rezervy jsou podle mého názoru ve výzkumech integrace migrujících žen do společnosti cílové země. Neexistuje také dostatečné množství odborných textů zabývajících se způsobem, jak ovlivňuje migrace vztahy uvnitř rodiny, mění dělbu práce mezi jejími členy, rozhodování, vztah k dětem, jejich výchovu apod. Zvýšení pozornosti věnované následkům mezinárodní migrace na změnu genderových rolí v rodině je podle mého názoru důležité. Rodina je základní socioekonomickou jednotkou a její fungování je podstatné pro stabilitu státu.

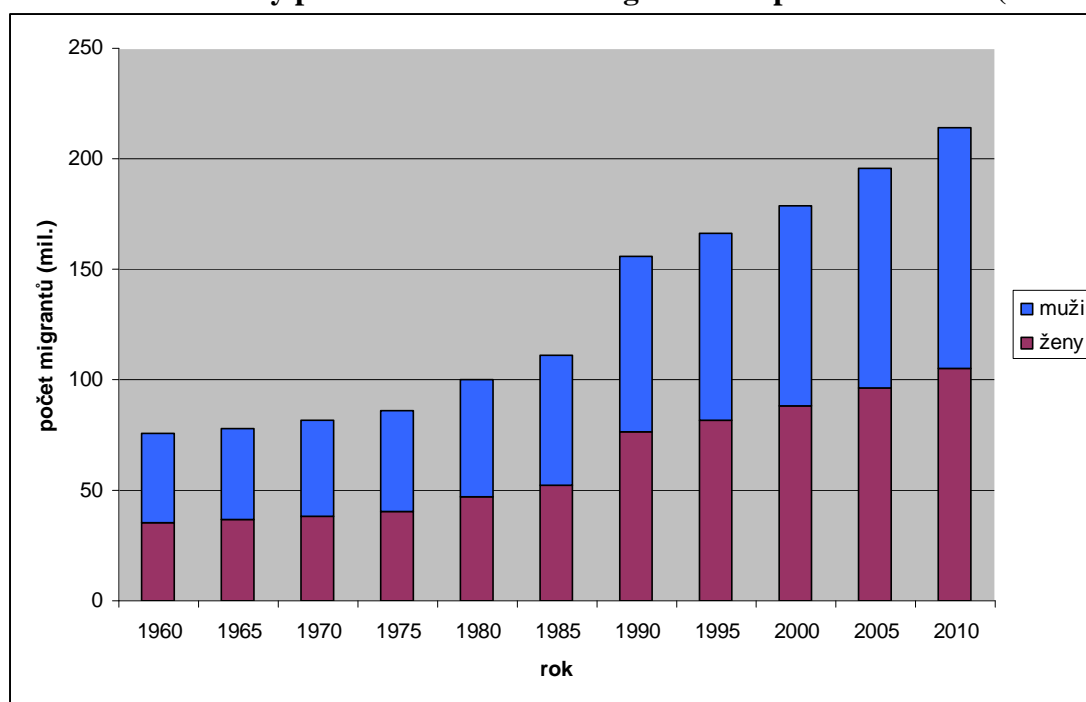
Ráda bych upozornila na nedostatečné množství českých autorů, kteří by se věnovali vztahu genderu a mezinárodní migrace jak ve světě, tak konkrétními případy v České republice. Jedním z důvodů může být nedostatečná tradice ve studiu genderu i mezinárodní migrace. Do pádu Sovětského svazu neviděla česká vědecká obec potřebu se těmito tématy zabývat a současní odborníci nemají na co navázat. Proto je potřeba začít čerpat zkušenosti zahraničního výzkumu a zaměřit se na specifika mezinárodní migrace v českém prostředí, a to nejen na statistické údaje, ale především na osobní zkušenosti migrantů. Genderově senzitivní statistická data poskytuje Český statistický úřad.

¹⁹ Legální status závisí na tom, zda způsob, kterým se migrant dostal do cílové země, byl legální, či ne.

5 MIGRACE MUŽŮ A ŽEN V GLOBÁLNÍM POHLEDU (ANALÝZA STATISTICKÝCH DAT)

Jak bylo řečeno v kapitole 3 až do 70. let byly ženy vynechávány z průzkumů týkajících se mezinárodní migrace. Zlotnik (2003) uvádí, že první odhady²⁰ podílu žen v proudech mezinárodní migrace v období 1965 – 1990 byly uveřejněny Organizací spojených národů (UN Population Division) v roce 1998. V roce 2002 vydala OSN další odhady, tentokrát za širší období 1960 – 2000. Výsledky přinášejí zásadní poznání, že již v roce 1960 tvořily ženy prakticky polovinu všech mezinárodních migrantů, přesně 46,8 %. Tento podíl se postupně zvyšoval na současných 49 %. Trvalý nárůst je sice v souladu s feminizací migrace, nicméně je poměrně malý ve srovnání s vysokým stupněm feminizace v 60. letech (Zlotnik 2003).

Graf 1: Odhadovaný počet mezinárodních migrantů dle pohlaví ve světě (1960 – 2010)

Zdroj: Organizace spojených národů (<http://esa.un.org/migration/>)

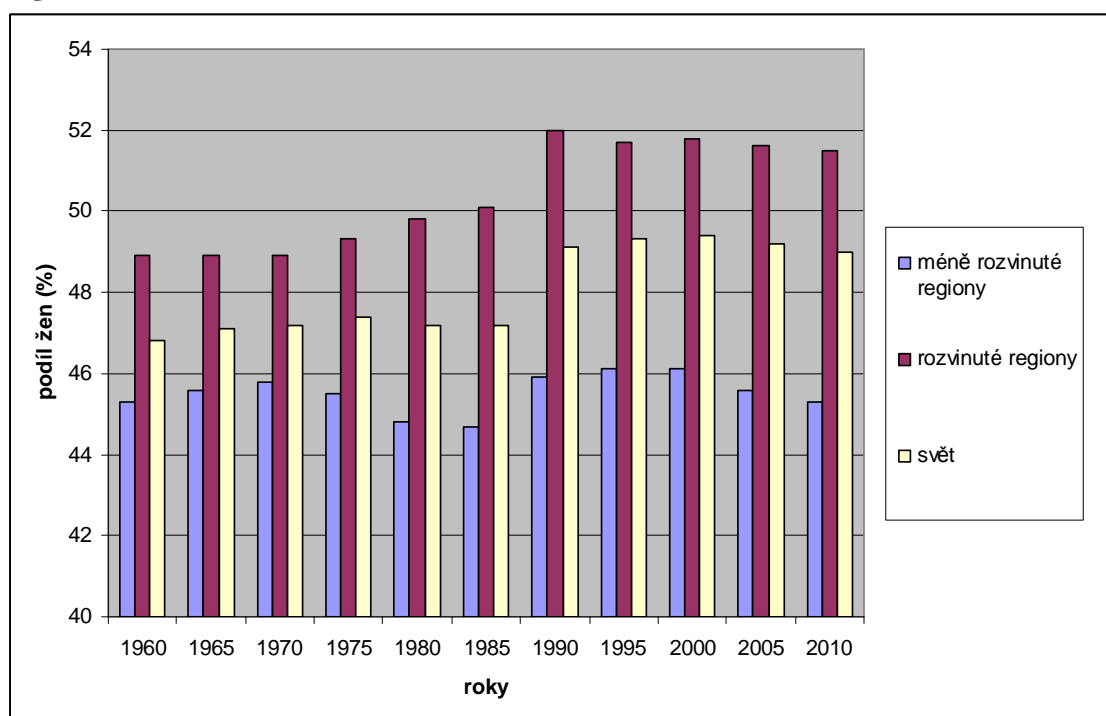
Od roku 1960 se počet mezinárodních migrantů neustále zvyšuje. Podle odhadů OSN, bylo v roce 1960 asi 75 milionů migrantů, z čehož 35 milionů tvořily ženy. Dnes se po světě pohybuje migrantů prakticky 214 milionů, žen je asi 105 milionů (<http://esa.un.org/migration/>). Na grafu 1 je pozorovatelný velký skok mezi roky 1985 a

²⁰ Odhady byly vytvořeny na základě počtu osob narozených v zahraničí získaného ze sčítání lidu a doplněného o počet uprchlíků (Zlotnik 2003)

1990. Je možné ho vysvětlit zásadními geopolitickými změnami té doby, např. rozpad SSSR (Göttlichová 2006). Graf 1 znázorňuje vývoj počtu mezinárodních migrantů ve světě od roku 1960 po rok 2010 v pětiletých intervalech a poměr mužů a žen v jednotlivých letech.

Obecně se dá říci, že větší podíl migrujících žen je v rozvinutých regionech než v méně rozvinutých²¹. V roce 1985 překročil dokonce podíl žen hranici 50 %, a ženy tedy lehce převyšují muže. V roce 2010 se oproti 48 % z roku 1960 zvýšil tento podíl na 51,5 % ve vyspělých regionech, v rozvojových si udržuje stále přibližně 45 % (<http://esa.un.org/migration/>). Možným důvodem je, že rozvinuté regiony, především Severní Amerika a Evropa umožňují slučování rodiny a nabízí také více možností uplatnění pro ženy, které chtějí migrovat individuálně. Oproti tomu rozvojové země přijímají migranty prakticky výlučně jako dočasné pracovníky (Zlotnik 2003). Rozdíl v zastoupení žen v mezinárodní migraci mezi rozvinutými a méně rozvinutými regiony zobrazuje graf 2.

Graf 2: Podíl žen na mezinárodní migraci ve světě, v méně rozvinutých a rozvinutých regionech v letech 1960 až 2010

Zdroj: Organizace spojených národů (<http://esa.un.org/migration/>)

²¹ Méně rozvinuté regiony: Afrika, Asie (mimo Japonska a pro období 1990 – 2010 včetně zemí bývalého SSSR), Latinská Amerika, karibská oblast, Melanésie, Mikronésie, Polynésie
Rozvinuté regiony: Evropa, Severní Amerika, Austrálie, Nový Zéland, Japonsko, země bývalého SSSR pro období 1960 – 1985 (<http://esa.un.org/migration/>)

Z tabulky 1 je možné vyčíst, že nejméně migrantek je v Africe. Podle Zlotnik (2003) je na tom obdobně i jižní Asii. Tyto regiony totiž nemají čím přitahovat migranty. Naopak například spíše produkují emigranty. Patrný je také pokles v migraci v USA v 90. letech. Většina migrantů do té doby do Spojených států amerických přicházela nelegálně, v roce 1986 byl však zaveden Immigration Reform and Control Act, který nelegální migraci značně omezil.

Tabulka 1: Podíl žen na mezinárodní migraci podle makroregionů v letech 1960 až 2010 v %

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010
Svět	46,8	47,1	47,2	47,3	47,2	47,2	49,0	49,3	49,7	49,6	49,0
Rozvinuté regiony	48,9	48,9	48,9	49,3	49,8	50,1	52,0	51,7	51,8	51,6	51,5
Méně rozvinuté regiony	45,3	45,6	45,8	45,5	44,8	44,4	45,9	46,1	46,1	45,6	45,3
Evropa	48,4	47,9	47,7	47,7	48,1	48,9	52,7	52,4	52,8	52,5	52,3
Asie	46,4	46,7	46,8	46,2	44,6	43,8	45,4	45,3	45,7	45,0	44,6
Afrika	42,3	42,3	42,7	43,0	44,1	44,4	46,2	47,1	46,7	46,7	46,8
Severní Amerika	50,5	51,0	51,5	52,1	52,6	51,9	51,1	50,8	50,5	50,4	50,1
Lat. Am. a Karibská oblast	44,7	45,7	46,8	47,6	48,2	48,9	49,7	49,9	50,0	50,1	50,1
Oceánie	44,4	45,7	46,5	47,4	47,9	48,4	49,1	49,7	50,2	50,7	51,2

Zdroj: Organizace spojených národů (<http://esa.un.org/migration/>)

Na závěr je třeba zdůraznit, že statistiky zahrnující gender jsou stále spíše vzácností, jsou nepravdělné a často pouze odhadovány.

6 ZÁVĚR

Otázka genderu byla v procesu mezinárodní migrace dlouhou dobu opomíjena. Do konce 70. let 20. století diskusím o migraci dominovala představa muže, vydávajícího se za hranice, aby našel zaměstnání. Ženy podle této představy buď pasivně doprovázely muže, a nebo byly považovány za tu část populace, které se migrace vůbec netýká. Na konci 70. let se pod vlivem feministických hnutí výzkumy migrace zaměřily také na ženy. Často však, ve snaze napravit dlouhodobé opomíjení ženské migrace, docházelo ke zkoumání pouze ženské zkušenosti, aniž by se uvažoval jakýkoli vztah k mužům a ostatním proměnným ovlivňujícím migraci, jako věk, etnicita, třída apod. Po vlně kritiky se do studia mezinárodní migrace na konci 80. let konečně dostal gender, jako společensky definované pohlaví a zároveň sociální konstrukt, vyjadřující vztah mužství a ženství.

Studium dostupných odborných prací ukázalo, že ženy a muži skutečně prožívají proces mezinárodní migrace ve všech fázích odlišně a setkávají se s rozdílnými problémy. Proces migrace je tedy genderově podmíněný. Zároveň však zkušenost migrace hraje důležitou roli při formování vztahů muže a ženy a změnu jejich rolí. Má také zásadní vliv na změnu genderových norem ve společnosti jak země původu, tak cílové země migrantů.

Hlavním cílem bakalářské práce bylo s pomocí dostupné literatury ukázat, jak je důležité soustředit se při studiu migrace na genderově senzitivní přístup a zhodnotit vliv genderu v jednotlivých druzích mezinárodní migrace. Domnívám se, že tyto cíle byly naplněny.

Největší přínos této práce vidím ve vytvoření přehledu témat již zpracovaných světovými i domácími autory, který by mohl v budoucnu posloužit jako výchozí teoretický materiál k praktickému výzkumu. Genderově senzitivních studií mezinárodní migrace v českém kontextu je stále nedostatek. V České republice nemá výzkum mezinárodní migrace ani genderové problematiky dostatečnou tradici, proto je třeba vycházet ze zahraničních zkušeností.

Nedostatky v genderově senzitivním výzkumu nejsou záležitostí jen české vědecké obce, ale podle mého názoru se ukazuje, že se jedná o celosvětový trend. Nejméně autorů se zabývá dopadem mezinárodní migrace na změnu vztahu mezi mužem a ženou, změnou genderových rolí a norem ve společnostech, které migranti opouštějí i do kterých přicházejí. Způsob, jakým ovlivňuje gender mezinárodní migraci, je častějším tématem. Nejlépe je podle mého názoru zpracován vztah gender a uprchlictví a pracovní migrace.

Nejedná se však o nedostatečné zpracování aspektu gender pouze ve studiu mezinárodní migrace, ale i v ostatních sociálně vědních oborech. Pojem gender a s ním související termíny, např. genderově senzitivní je stále nepřiliš srozumitelný nejen široké, ale i odborné veřejnosti.

Je jisté, že genderově senzitivní přístup ve výzkumech mezinárodní migrace je nezbytný pro její co nejlepší pochopení. Dostane-li se dostatečné pozornosti specifickým potřebám obou pohlaví již ve výzkumu, je možné potom účinněji přizpůsobit migrační politiku a činnost různých nevládních organizací, které přicházejí s migranty do kontaktu. Proto je potřeba se i nadále zabývat vztahem migrace a genderu a doplňovat mezery v dosavadních výzkumech.

7 SEZNAM LITERATURY

ANKER, D.H., LUFKIN, P.T. (2003): **Gender and the Symbiosis Between Refugee Law and Human Rights Law**. Migration Information Source, 6 s.
<http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=107>

ASIS, M.B.M (2006): **Gender Dimension of Labor Migration in Asia**. United Nations, 6 s.
<http://www.un.org/womenwatch/daw/csw/csw50/statements/CSW%20HLP%20Maruja%20OMB%20Aasis.pdf>

ASIS, M.B.M (2004): **When Men and Women Migrate: Comparing gendered migration in Asia**. United Nations, 20 s.
<http://www.un.org/womenwatch/daw/meetings/consult/CM-Dec03-EP1.pdf>

ASIS, M.M.B. (2003): **Asian Women Migrants: Going the Distance, But Not Far Enough**. Migration Information Source, 3 s.
<http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=103>

BERGER, P.L., LUCKMANN, T. (1999): **Sociální Konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění**. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 214 s.

BOEHM, D. A. (2004): **Gender(ed) Migrations: Shifting Gender Subjectivities in a Transnational Mexican Community**. Working paper. Center for komparative immigration studies and Center for U.S. – Mexican Studies, University of Kalifornia-SanDiego, 22 s.
<http://www.ccis-ucsd.org/PUBLICATIONS/wrkg100.pdf>

BOURDIEAU, P. (2000): **Nadvláda mužů**. Karolinum, Praha, 145 s.

BOYD, M. (2006): **Women in International Migration: The Kontext of Exit and Entry for Empowerment and Exploitation**. United Nations, 13 s.
<http://www.un.org/womenwatch/daw/csw/csw50/statements/CSW%20HLP%20Monica%200Boyd.pdf>

BOYD, M., GRIECO, E. (2003): **Women and Migration: Incorporating Gender into International Migration theory**. Migration Information Source, 7s.
<http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=106>

CALAVITA, K. (2006): **Gender, Migration, and Law: Crossing Borders and Bridging Disciplines**. International Migration Review, 40, č. 1, s. 104 – 132.

CURRAN, S., DONATO, K., GARIP, F., SHAFER, S. (2006): **Mapping Gender and Migration in Sociological Scholarship: Is It Segregation or Integration?**. International Migration Review, 40, č. 1, s. 199 – 223.

DONATO, K., GABACCIA, D., HOLDAWAY, J., MANALANSAN, M., PESSAR, P. (2006): **A Glass Half Full? Gender in Migration Studies**. International Migration Review, 40, č. 1, s. 2 – 26.

Doporučení z oblasti mezinárodní ochrany „Pronásledování související s příslušností k určitému pohlaví“ v kontextu článku 1A, odst. 2 Úmluvy o postavení uprchlíků z roku 1951 a/nebo jejího Protokolu z roku 1967, UNHCR, 7. května 2002. [online]. Dostupné z: <<http://www.unhcr.org/4a375c426.html>> [cit. 4.7.2010].

DRBOHLAV, D. (2008): **Mezinárodní migrace [rukopis]**. Praha, 2008. Poznámky z přednášek pořizené studentkou Markétou Koropečkou.

DRBOHLAV, D. (2001): **Evropa a proces mezinárodní migrace (se zvláštním důrazem na země Evropské unie a Evropského společenství volného obchodu)**. Institut pro evropskou politiku EUROPEUM, Praha, 11 s.
http://www.europeum.org/disp_article.php?aid=320

European council on refugees and exiles: Position on Asylum Seekin and Refugee Women (1997) [on-line]. Dostupný z: <<http://www.ecre.org/files/women.pdf>> [cit. 25.6.2010].

GERSTNEROVÁ, A. (2004): **Mezinárodní migrace a rozvoj**. Migraceo online, 2 s.
<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=1957322>

GIDDENS, A. (1997): **Sociologie**. Argo, Praha, 595 s.

GÖTTLICOVÁ, D. (2006): **Gender a mezinárodní migrace: srovnání role ženy a muže v migračním procesu na příkladu Číňanů v České republice**. Diplomová práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK v Praze, Praha, 96 s.

HAN, P. (2006): **Theorien zur internationalen Migration**. Lucius&Lucius, Stuttgart, 300 s.

HOVY, B. (2003): **Building a Gender and Age-Sensitive Approach to Refugee Protection**. Migration Information Source, 2 s.
<http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=104>

INGLIS, C. (2003): **Mothers, Wives, and Workers: Australia's Migrant Women**. Migration information source, 2 s.
<http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=108>

KIMMEL, M.S. (2000): **Gendered society**. Oxford University Press, New York, s. 300.

KLIMEŠ, L. (1987): **Slovník cizích slov**. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 816 s.

MAHLER, S., PESSAR, P. (2006): **Gender Matters: Ethnographers Bring Gender from the Periphery toward the Core of Migration Studies**. International Migration Review, 40, č. 1, s. 27 – 63.

MANALANSAN, M. (2006): **QueerIntersections: Sexuality and Gender in Migration Studies**. International Migration Review, 40, č. 1, s. 224 – 249.

MARTIN, F.S. (2004): **Women and Migration**. United Nations, 35 s.
<http://www.un.org/womenwatch/daw/meetings/consult/CM-Dec03-WP1.pdf>

MASCINI, P. (2009): **Gender Stereotyping in the Dutch Asylum Procedure: „Independent“ Men versus „Dependent“ Women**. International Migration Review, 43, č. 1, s. 112 – 134

MORENO-FONTES, G. (2008): **Female migrant workers situation in the labour market**. Intranational Labour organization, 8 s.
http://www.mutual-learning-employment.net/uploads/ModuleXtender/Trscontent/32/ilo_TRSG_en.pdf

MORENO-FONTES, G. (2002): **The importance of considering Gender Issues in Migration**. Intranational Labour organization, 2 s.
<http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/areas/gender.htm>

NEWLAND, K. (2004): **Seeking Protection: Women in Asylum und Refugee Resettlement Processes**. United Nations, 13 s.
<http://www.un.org/womenwatch/daw/meetings/consult/CM-Dec03-EP8.pdf>

OEZCAN, V. (2003): **Gender, Religion, and Secularism Meet in Germany's Headscarf Battle**. Migration Information Source, 2 s.
<http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=102>

OISHI, N. (2002): **Gender and Migration: An Integrative Approach**. The Center for Comparative Immigration Studies, University of California, San Diego, 19 s.
<http://www.ccis-ucsd.org/PUBLICATIONS/wrkg49.PDF>

OMELANIUK, I. (2006): **Trafficking in Human Beings – CCE and SE Europe United Nations**. United Nations, 11 s.
<http://www.un.org/womenwatch/daw/csw/csw50/statements/CSW%20HLP%20Irena%20Omelaniuk.pdf>

OROZCO, M. (2006): **Gender remittances: Preliminary notes about senders and recipients in Latin America and the Caribbean**. 10 s.
http://www.pnud.org.sv/migraciones/static/biblioteca/68_Orozco_Manuel_%20remittancesandgender.pdf

PARREÑAS, R.S. (2009): **Inserting Feminism in Transnational Migration Studies**. Migration online, 13 s.
http://aa.ecn.cz/img_upload/6334c0c7298d6b396d213ccd19be5999/RParreñas_InsertingFeminismInTransnationalMigrationStudies.pdf

PATRICK, E. (2004): **Gender-Related Persecution and International Protection**. Migration Information Source, 6 s.
<http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=216>

PAVLÍK, P. (2007): **Ženy a muži v genderové perspektivě: gender přináší nový pohled**, In: Smetáčková, I.: Příručka pro genderově citlivé výchovné poradenství, Otevřená společnost, o.p.s., Praha, s. 76.

PIPER, N. (2006): **Gendering the Politics of Migration**. International Migration Review, 40, č. 1, s. 133 – 164.

POLJAKOVÁ, M. (2000): **Mezinárodní právní ochrana uprchlíků**. Diplomová práce. Katedra mezinárodního práva právnické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, Plzeň, 87 s.

SEDLÁČKOVÁ, D., SOURALOVÁ A. (2010): **Gender a náboženství: přidaná hodnota nebo základní součást výzkumu migrace?** Migration online, 8 s.
http://aa.ecn.cz/img_upload/224c0704b7b7746e8a07df9a8b20c098/DSedlackovaASouralova_GenderANabozenstvi.pdf

SILVEY, R. (2006): **Geographies of Gender and Migration: Spatializing Social Difference**. International Migration Review, 40, č. 1, s. 64 – 81.

SINKE, S. (2006): **Gender and Migration: Historical Perspectives**. International Migration Review, 40, č. 1, s. 81 – 103.

SOURALOVÁ A. (2009a): **Care drain versus brain drain: Pracovní migrace žen**. Migrace Online, 5 s.
http://aa.ecn.cz/img_upload/224c0704b7b7746e8a07df9a8b20c098/ASouralova_CareDrain_VSBBrainDrain_1.pdf

SOURALOVÁ, A. (2009b): **„Šly jsme za láskou“: migrantky a jejich genderové světy**. Diplomová práce. Katedra sociologie fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, Brno, 72 s.

SMETÁČKOVÁ, I. (2005): **Gender a osobnost člověka**. In: Smetáčková, I., Vlková, K. (eds.): Gender ve škole. Otevřená společnost, o.p.s., Praha, s. 18 – 25.
<http://www.osops.cz/download/files/gender-ve-skole.pdf>

SUÁREZ – OROZCO, C., QIN, D. B. (2006): **Gendered Perspectives in Psychology: Immigrant Origin Youth**. International Migration Review, 40, č. 1, s. 165 - 198.

SZCZEPANIKOVÁ, A. (2006): **Migrace jako „genderovaný“ a „genderující“ proces - stručný přehled literatury a nástin budoucího výzkumu**. Migrace online, 8 s.
http://aa.ecn.cz/img_upload/79a33131c9c4293e0fcef50bfa263ef/Migration as Gendered and Gendering Process CZE final.pdf

SZCZEPANIKOVÁ, A. (2004): **Gender a mezinárodní migrace: úvod do problematiky** [on-line]. Migrace online, 8 s.
http://aa.ecn.cz/img_upload/9e9f2072be82f3d69e3265f41fe9f28e/Alice_Szczepanikov_Gender_a_mezin_rodn_migrace.pdf

ŠIKLOVÁ, J. (2006) **Gender a globalizace**. In: Globalizace a globální problémy, sborník textů k celouniverzitnímu kurzu „Globalizace a globální problémy“ 2005 – 2007, Univerzita Karlova v Praze, Centrum pro otázky životního prostředí, Praha, s. 245 - 254

ŠPIDLOVÁ, E. (2006): **Formy diskriminace a pronásledování**. Diplomová práce. Katedra mezinárodního práva a evropského práva právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno, 70 s.

ŠUBRT, J (2010): **Dějiny sociologie 20. století [rukopis]**. Praha, 2010. Poznámky z přednášek pořizené studentkou Markétou Koropecovou.

TORRES, A.B. (2007): **FMO Thematic Guide: Gender and Forced Migration**. Forced Migration Online, 27 s.
<http://www.forcedmigration.org/guides/fmo007/fmo007.pdf>

UNITED NATIONS (2006): **2004 World Survey on the Role of Women in Development. Women and International Migration**. United Nations publication, New York, s. 110.

ZLOTNIK, H. (2003): **The Global Dimensions of Female Migration**. Migration Information Source, 4 s.
<http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=109>

Internetové zdroje

Division for the Advancement of Women	http://www.un.org/womenwatch/daw/
Gender Studies	http://www.genderstudies.cz/
Feminismus.cz	http://www.feminismus.cz
Ministerstvo vnitra ČR	http://www.mvcr.cz/
Sociologický ústav AV ČR	www.soc.cas.cz
UNHCR The UN Refugee Agency	www.unhcr.org
United Nations	www.un.org
UN Population Division	http://esa.un.org/migration/
Úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky	www.unhcr.cz